

KULTÚRA SLOVA

*Casopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNIK 17 — ČÍSLO 5

OBSAH

HORECKÝ, J.: Nový pohľad na terminológiu	129
DOLNÍK, J.: Motivácia a hodnota termínu	133
RIPKA, I.: Karpatské názvy oviec v slovenských nárečiach	140
NIŽNANSKÝ, J. R.: Aktuálnosť pomenovaní pracovných oldomášov	144
HEGER, J.: 25 rokov slovenského názvoslovia organických zlúčenín	149
PIŠÚT, I. — LACKOVIČOVÁ, A. — LISICKÁ, E.: Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných hub)	151
Terminológia rastlinnej embryológie III	160
Základné názvy z astronómie	170
Diskusie	
DVONČ, L.: Z terminológie onomastiky	172
Rozličnosti	
O používaní slov s príponou <i>-itida</i> . F. Šimor	179
Správy a posudky	
Nad obrázkami z prírody. I. Masár	180
O jazykovej a terminologickej stránke prekladu učebnice Elektrotechnológie. J. Štofa	182
Jazyková stránka Ipľa. P. Žigo	185
Jazyková úroveň jednej publikácie o detoch. M. Hlušíková	187
Spytovali ste sa	
Nové slovo <i>terminál</i> . J. Horec ký	189
Kandidátka. I. Masár	190
Krémeš a krémovník. G. Horák	191

Nový pohľad na terminológiu

JÁN HORECKÝ

Pre nový pohľad na teoretické otázky terminológie, ako ho predstavuje Guy Rondreau vo svojom Úvode do terminológie (Introduction à la terminologie. Montréal, Centre éducatif et culturel 1981. 227 s.), sú východiskom tri základné body: ustavičný zreteľ na jazykovú komunikáciu, špecifická kanadská situácia a ohľad na rozvoj informatiky.

Zreteľ na jazykovú komunikáciu sa prejavuje predovšetkým v tom, že na rozdiel od racionálneho chápania reality a skúmania tradičných spôsobov jej zachycovania, ako sa prejavuje v terminologickej teórii E. Wüstera, kanadská škola je charakterizovaná viacerými novými hľadiskami (s. 43). Je to predovšetkým mladosť (ktorá bola základným motívom kritiky Wüsterovej školy), ďalej dynamizmus vyplývajúci z potreby riešiť problematiku francúzskej terminológie v Kanade na pozadí kanadskej anglickej terminológie a napokon zdôraznený ohľad na medzinárodné vzťahy.

V kanadskej škole sa termín pokladá za jazykový znak v poňatí F. de Saussura, t. j. za element, ktorý má dve navzájom späť zložky, signifié a signifiant (označované a označujúce), resp. dénomination a notion (pomenovanie a pojem). Pri úvahách o podstate termínu sa však podrobnejšie neskúma vzťah medzi týmito dvoma zložkami, resp. spôsob, ako sa termínom odráža (prirodzene, cez pojmovú zložku) objektívna realita. Od ostatných jazykových znakov sa termín odlišuje tým, že jeho sémantický rozsah sa vymedzuje skôr vzťahom k označovanému než vzťahom k označujúcemu. Ak sa tento postoj vysvetluje tak, že v terminológii sa neskúma, aké významy sa spájajú s istou formou, ale vychádza sa od pojmu a skúma sa, ako sa tento pojem pomenúva alebo môže pomenúvať, ide zrejme o naše onomazio-

logické hľadisko. Škoda, že G. Rondeau širšie nepracuje s týmto onomaziologickým hľadiskom, typickým práve pre českú a slovenskú teóriu terminológie.

Pre termín je ďalej charakteristické, že označovaná zložka sa vymedzuje vždy vo vzťahu k súboru označovaných zložiek patriacich do tej istej oblasti. K charakteristike termínu patrí aj jeho jednoznačnosť (teoreticky je pre istý pojem len jedno pomenovanie), v dôsledku čoho v terminológii odpadá problém homonymity a nejednoznačnosti, ktorá z nej vyplýva v celonárodnom jazyku. Sotva však možno súhlasit s tézou, že pre termín sú charakteristické špecifické spôsoby tvorenia. Podľa našej mienky by sa týmto postulátom vydeľovala terminológia z celonárodného jazyka ako osobitná zložka, s osobitnými slovotvornými pravidlami.

Za východisko terminologických úval — zase na rozdiel od Wüsterovej školy, kde sa zdôrazňuje pojmová sústava — v kanadskej škole sa pokladá terminologický reťazec ako výraz vedeckej alebo technickej komunikácie. Do tohto reťazca patria tri zložky: výrobcovia, výrobky a používatelia. Za výrobcov sa pokladajú odborníci v danej oblasti, ale aj terminológovia. Ako výrobky sa označujú vedecké alebo technické texty (oznámenia) a terminológie, za priamych používateľov sa pokladajú adresáti komunikácie, za nepriamych prekladatelia, tlmočníci, redaktori a učitelia odborných jazykov. Ako osobitná zložka sa uvádzajú terminologická lexikografia, ako aj metódy tvorenia termínov, ich zhromažďovania, triedenia, normalizovania a rozširovania.

Z uverejnenej schémy (na s. 17) vyplýva, že nejde o jednosmerný trojčlenný reťazec, ale o systém, v ktorom sú všetky zložky pospájané viacsmerne vztahmi. To napokon súhlasí aj s vymedzením terminologického reťazca ako súbor dokumentov všetkých foriem (zvukovej, písanej, optickej), ktorý je výsledkom výmeny informácií. Pri vlastnej komunikácii je situácia zložitá najmä preto, že často vstupuje do hry nejaký sprostredkovateľ. Sprostredkovateľ nie je potrebný, ak prijímateľ pozná jazyk komunikácie. Ale ak prijímateľ sice pozná jazyk komunikácie, ale stretáva sa v nej s termínnimi, ktoré úplne alebo sčasti nepozná, je nevyhnutným sprostredkovateľom terminológ. Ak prijímateľ nepozná jazyk komunikácie, musí byť sprostredkovateľom prekladateľ alebo tlmočník. Ak prijímateľ nepozná jazyk komunikácie ani terminológiu danej oblasti, musí byť sprostredkovateľom redaktor alebo učiteľ odborného jazyka. Pritom je tu vždy riziko, že všetci sprostredkovatelia by si mohli tvoriť nové, individuálne termíny. Aby sa toto riziko zmenšilo, musí byť k dispozícii normalizovaná terminológia.

Normalizácia terminológie sa musí opierať o všeobecné zásady pre normalizáciu: Normalizácia je v podstate akt zjednodušenia vyplývajúci z uvedomelého úsilia spoločnosti. Normalizácia je sociálna i ekono-

mická aktivita. Normu nestačí publikovať, ale treba ju aplikovať v praxi, a to aj za cenu istých obetí (ústupkov) v prospech celku.

Tieto všeobecné postuláty sa pri normalizácii terminológie však dajú doplniť ešte ďalšími hľadiskami. Ide predovšetkým o to, že terminologická normalizácia sa nedotýka morfológie a syntaxe, zaoberá sa najmä semiotickými vzťahmi, t. j. vzťahmi, ktoré spájajú pomenovania a pojmy. Zaoberá sa vymedzením označovanej zložky a vyžadovaním reflexívneho vzťahu jednoznačnosti medzi označovanou a označujúcou zložkou terminologického znaku. Normalizácia nie je cieľom, ale skôr prostriedkom na uľahčenie komunikácie a zniženie informačných strát. Zo sociologického, resp. sociolingvistického hľadiska treba rešpektovať úzus, spoločenskú situáciu i potreby používateľov. Zo psycholingvistického hľadiska sa zase musia rešpektovať vyjadrovacie spôsoby jednotlivcov i kolektívov, treba bráť do úvahy aj estetické faktory, motivačnú zreteľnosť, individuálne obmedzenia i prirodzený odpor proti zmenám. Normy majú byť stále (stabilné), ale pritom adaptabilné (pružná stabilita), majú brať do úvahy potrebu koordinácie medzi jednotlivými odbormi, ale aj medzi jednotlivými jazykmi. Tento postulát je osobitne dôležitý, ak sa vo viacerých štátach používa rovnaký jazyk (týka sa to angličtiny, francúzštiny, nemčiny). Na zavádzanie noriem do praxe, na všeobecné rozširovanie normalizovaných termínov sú nevyhnutné isté donucovacie alebo propagačné prostriedky. Napokon treba pri vlastnej normalizačnej činnosti rešpektovať aj metódy a postupy vypracované doterajšou prácou. V knihe sa podáva ich rozbor a hodnotenie.

Osobitná pozornosť sa venuje tvoreniu nových pomenovaní, lebo potreba nových francúzskych názvov je aktuálna najmä pri starostlivosťi o francúzsku terminológiu v Kanade. Autor tu rozlišuje medzi neologizmom a neonymom v podstate tak, že kým neologizmus sa uplatňuje v bežnom jazyku, neonymum je charakteristické pre odbornú terminológiu. Vcelku však — a v istých náznakoch na to upozorňuje aj G. Rondeau — nedá sa viest presná hranica medzi týmito dvoma novými lexikálnymi oblasťami, preto sa neológia a neonymia pokladajú za prvky všeobecnej lexikálnej neológie, majúce také spoločné vlastnosti, ako je úzus, trvanie v čase a pohyb v čase. Pohyb v čase spôsobuje, že neologizmus prechádza troma etapami. Prvá etapa sa vyznačuje novostou, založenou najmä na kritériu kolektívneho vedomia hovoriacich. Koniec tejto etapy sa zhoduje so začiatkom druhej etapy, a to etapy upevňovania v úze, ktorá sa vymedzuje na základe objektívnych kritérií, ako je zaznačenie v lexikografických dielach (neplatí to však pre neonymá). Tretia etapa (etapa zanikania slov) nie je vo všeobecnosti taká dôležitá, ale treba si uvedomiť, že môže slúžiť ako rezervár pre prvú etapu: slová z nej sa môžu znova objaviť ako neologizmy.

Ak sa vychádza z bilaterálnosti jazykového znaku, možno rozlišovať formové neologizmy, významové neologizmy a výpožičky. Z hľadiska neonymie možno vydeliť päť typov: 1. nové pomenovanie aj nový pojem, 2. novoutvorené pomenovanie, ale nie nový pojem, 3. nie nové pomenovanie, ale nový pojem, 4. nie nové pomenovanie, nie nový pojem, 5. prenesené nové pomenovanie, ale nie nový pojem. Z iného hľadiska možno teda rozlišovať utvorené neonymá a prevzaté neonymá, a to vždy s ohľadom na formu alebo na formu aj obsah.

Neonymám pripisuje G. Rondeau rovnaké vlastnosti ako termínom, t. j. jednoznačnosť, monoreferenčnosť (označovanie jedného pojmu), príslušnosť k systému pojmov, ustálosť a osobitný súbor uprednostňovaných slovotvorných prostriedkov. Okrem toho však treba pri tvození neologizmov brať do úvahy pojmovú jednotu, t. j. jedno-jednoznačný vzťah medzi pomenovaním a pojmom, pričom pojem musí byť jasne vymedzený. Pomerne ľažko sa dosahuje krátkosť a jednoduchosť a pritom zhoda s pravidlami daného jazyka. K dôležitým jazykovým vlastnostiam neoným patrí aj zreteľná motivácia, derivatívnosť (u nás označovaná ako nosnosť) a primerané zvukové i grafické vlastnosti. Ak zo sociolingvistického hľadiska by mali neonymá vyhovovať konkrétnej potrebe, musia vyhovovať aj istým estetickým kritériám, nemajú spôsobovať ľažkosti u používateľov. Dôležitá je rozšírenosť alebo spoločenská záväznosť daného odboru. Napr. termín *horizmológia* (= náuka o vymedzovaní, definovaní) by sa zniesol v náuке o vede, ale narazil by na odmiestavý postoj povedzme v technických vedách. Napokon neonymá musia vyhovovať aj kritériám jazykovej politiky, najmä pri rozhodovaní, či utvoriť nový termín z vlastných zdrojov, kalkovaním alebo prevzatím z iného jazyka (a tu ešte je otázka, z ktorého jazyka sa preberá bežne, z ktorého menej). Tieto otázky však už súvisia s tým, čo sa u Rondeau označuje ako jazykový dirigismus a čo sa u iných autorov označuje ako jazykové plánovanie alebo ako jazyková politika.

Osobitnú kapitolu venuje G. Rondeau problematike banky termínov. Banku terminologických údajov vymedzuje ako automatický systematický slovník pojmov a termínov, ktorý môže vo veľmi krátkom čase odpovedať na otázku týkajúcu sa jednotlivých termínov, alebo v dlhšom čase môže dodať súbory termínov podľa žiadanej oblasti (s. 143). Banky termínov jestvujúce v súčasnosti (alebo pripravované) majú charakter zariadení prvej generácie a sú poplatné informatickej technológií. Zatiaľ niet banky dát, ktorá by bola vybudovaná výlučne s ohľadom na potreby terminológie. Autor tu veľmi správne hlavný problém vidí ani nie tak v technickej oblasti (či už ide o hardware alebo software, alebo ako sa vo francúzštine hovorí matériel a logiciel), ale v možnosti dodávania materiálu. Treba tu pripomenúť, že práve

keď sa za zdroje materiálu pokladajú terminológovia, ale aj preklatelia, tlmočníci a redaktori, vznikajú veľmi nesúrodé a neorganizované, nesystémové súbory termínov. Všetky tieto vlastnosti sú veľmi zreteľné napr. v terminologickej rubrike časopisu *Babel*.

Prirodzene, v súčasnej epoce nemôže ani terminológia ostať pri tradičných kartotékach, treba sa usilovať o ich nahradenie pamäťou počítača. Ale pre sústavné spracúvanie terminológie jednotlivých vedúcich a výrobných odborov je ešte stále nevyhnutné, ale aj pracovne najefektívnejšie spracúvať jednotlivé užšie pojmové oblasti, a to prípravou systémovo usporiadaných sústav.

Popri poukazoch na základné teoretické problémy venuje G. Rondeau sústavnú pozornosť aj metodologickým a bibliografickým otázkam. Uvádza množstvo údajov o metódach terminologickej práce na celom svete a registruje teoretické práce mnohých pracovníkov v oblasti terminológie. Nie sú mu neznáme ani české a slovenské práce, bohužiaľ, neuvádza súčasné názory. Azda aj preto, že podľa jeho mienky v Československu sa prestal držať krok so svetovým vývojom v oblasti teórie terminológie. Práve pre tieto poznatky, resp. aj nedostatky môže byť kniha G. Rondeaua podnetná aj v našich súvislostiach. O význame pre všeobecnú teóriu i prax terminológie netreba azda ani hovoriť. Treba len znova pripomenúť, že prináša nový pohľad na základné otázky terminológie.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Motivácia a hodnota termínu

JURAJ DOLNÍK

Terminológovia si čoraz sústredenejšie všímajú požiadavku spoločenskej praxe vo vzťahu k formálne obsahovej štruktúre termínu: potrebám odbornej komunikácie vyhovujú termíny s onomaziologickou (pomenúvacou) štruktúrou, v ktorej sa redukovane, ale pritom priezračne premieta príslušná pojmová štruktúra. Tejto požiadavke dobre zodpovedajú motivované termíny, ktorých vnútorná forma je pevne zladená s logicko-gnozeologickej (poznávacou) štruktúrou označovaného pojmu. Je preto prirodzené, že sa pri utváraní, resp. revidovaní termínov dbá o to, aby sa v ich formálnych štruktúrach zafixovali príznaky z definícii pomenovaných pojmov. Zároveň sa však pochybuje o tom, či sa táto požiadavka dá splniť v celom rozsahu odborného

jazyka, napr. v jazyku vedy, pretože „vo vzťahu medzi pojmom a pomenovaním dochádza k disproporciálному vývoju, že každá zmena v objektívnej realite alebo v úrovni či metóde jej poznania vedie k presunom v oblasti myslenia ..., zatiaľ čo forma termínu spravidla nebýva zasiahnutá ani zmenená“ (Drozd, 1980, s. 244). Je zrejmé, že sa v motivačnom aspekte termínu explicitne prejavuje odlišnosť medzi jeho gnozeologickej a komunikatívnej stránkou. To je charakteristické aj pre motivované slová neterminologickej povahy, lenže pri termínoch sa táto odlišnosť zvýrazňuje, lebo poznávacia stránka je pri nich výrazne posunutá do popredia, pričom si termíny uchovávajú — ako ostatné slová — komunikatívnu funkciu (predurčenosť na komunikatívne ciele). Odlišnosť uvedených stránok spočíva v tom, že výraznosť poznávacej stránky termínu je daná presnosťou definície jeho významu (pojmu), ktorého štruktúra môže byť (redukované) vyjadrená vo formálnej stavbe termínu. Z hľadiska jeho komunikatívneho uplatnenia nie je však nevyhnutne potrebné, aby vnútorná forma priezračne odrážala príslušnú významovú štruktúru. Rozdiel medzi gnozeologickej a komunikatívnej stránkou termínu je podmienený odlišnou povahou gnozeologickej a komunikatívneho myslenia (k týmto pojmom porov. Horecký, 1971, s. 123), ktorá sa prejavuje aj ako napätie medzi onomaziologickým (pomenovacím) a semaziologickým (významovým) aspektom terminu a ďalej medzi jeho motivačiou a hodnotou.

Z lingvistickej hľadiska sa rozlišujúce vlastnosti gnozeologickej a komunikatívneho myslenia vzťahujú na spôsob uchopovania daného obsahu. Výsledky gnozeologickej t. j. poznávacieho myslenia, ktoré je priamo spojené s jazykom, sa fixujú prostredníctvom sémovej štruktúry (štruktúry sémantických príznakov, t. j. významových prvkov). Sémovevá štruktúra termínu je semémovým ekvivalentom definície príslušného pojmu. Komunikatívne myslenie, ktoré je priamo spojené s rečou, uchopuje daný obsah tak, že poukazuje na sémovevú štruktúru, t. j. na sformovaný výsledok gnozeologickej myslenia. Ide tu teda o nepriame (sprostredkovane) uchopovanie obsahu. V prípade termínu i netermínu môže byť poukaz rýdzko konvenčný (nemotivované termíny, slová) alebo kauzálné (príčinne) podmienený (motivované termíny, slová). Prostriedkom kauzálné podmieneného poukazu môže byť morfematicky vyjadrená séma zo sémovej štruktúry (vtedy je zhoda medzi onomaziologickou a semaziologickou stránkou termínu, resp. slova) alebo iný obsahový prvak (vtedy takejto zhody niesie).

Množstvo jestvujúcich motivovaných termínov potvrzuje už oddávna známy fakt, že ani motivačia termínu nemusí spočívať na najpodstatnejších príznakoch, t. j. príznakoch, ktoré sú súčasťou definície označovaného pojmu. Stupeň podstatnosti motivačného príznaku vzhľadom na označený pojem nie je taký dôležitý na to, aby vnútorná forma

termínu mohla reprezentovať označovaný pojem v jeho celistvosti. Reprezentačná funkcia vnútornej formy termínu sa tak môže dostať do protirečivého vzťahu s druhou jej dôležitou funkciou — prispieť k presnému chápaniu termínu. Podľa toho, ako sa rieši vzťah medzi týmito funkciami, delia sa termíny na správne orientujúce, nesprávne orientujúce a neutrálne (porov. Kandelaki, 1977, s. 123). Prísnou požiadavkou spoločenskej praxe je, aby sa uznávali len správne orientujúce termíny, kým miernejsia požiadavka rozširuje hranice účelnosti a prípustnosti tak, aby sa eliminovali iba nesprávne orientujúce termíny (porov. uvedené s výrokom, že termín „má korešpondovať s definíciou, t. j. má odrážať príznaky pojmu, ktorý určuje, alebo aspoň nemá byť s ním v rozpore“; Felber, 1981, s. 144). Z čisto jazykového hľadiska sa tieto požiadavky spoločenskej praxe dotýkajú sémantiky termínu chápanej v užšom a širšom rozsahu. Ak totiž jestvujú termíny s onomaziologickou štruktúrou, ktorých motivačný príznak neodráža priamo, bezprostredne niektorý z príznakov definície označovaného pojmu, treba pri výklade sémantiky termínu rozlišovať medzi užšou a širšou sémantikou, t. j. medzi významom a obsahom termínu.

Rozlišenie obsahu a významu je spoločnou vlastnosťou výkladu sémantiky termínu a netermínu, len pri termíne sú hranice významu oveľa výraznejšie v dôsledku toho, že jeho význam je vymedzený presnou definíciou. Význam termínu sa rovná označovanému pojmu, ktorý je daný definične, zatiaľ čo obsahom termínu rozumieme mimovýznamové príznaky, ktoré odrážajú určité vlastnosti (nevzťahové i vzťahové) príslušného denotátu, a to tie vlastnosti, ktoré sú implikované významom, resp. prvkami významovej štruktúry termínu. To znamená, že obsah termínu tvoria tie jeho sémantické prvky, ktoré vyplývajú z jeho významu, pričom implikačná viazanosť jednotlivých obsahových prvkov na význam nie je rovnako pevná: môže sa pohybovať v rozpäti od nevyhnutnej implikácie až po voľnú implikáciu asociačnej povahy. Od stupňa pevnosti implikácie závisí, s akou mierou určitosť možno predpovedať významové prvky termínu na základe poznania implikovaných obsahových prvkov. Čím pevnejšia je implikácia, tým vyššia je miera prediktability významových prvkov a naopak. Toto zistenie je dôležité na posúdenie primeranosti motivačnej zložky termínu, resp. na ohodnotenie orientačného potenciálu vnútornej formy termínu vzhľadom na jeho definične určený význam.

Motivačná zložka termínu s onomaziologickou štruktúrou môže mať teda svoj pôvod vo významovej alebo v obsahovej štruktúre termínu. Gnozeologická funkcia (termín ako prostriedok poznávania), akumulačná funkcia (termín ako prostriedok uchovávania výsledkov poznania) a vyjadrovacia funkcia (termín ako prostriedok vyjadrovania výsledkov poznania) pôsobia na formálnu stavbu termínu s tendenciou

priameho spojenia motívu s významom, t. j. priameho spojenia vnútornnej formy s pojmovou štruktúrou termínu. Hĺbka poznania a presnosť vymedzenia jeho výsledku — pojmu — vyžadujú primerane presné formálne vyjadrenie. Komunikačná funkcia termínu však nemusí túto tendenciu nevyhnutne podporovať. Je to preto, lebo v rámci samej komunikačnej funkcie pôsobia dve protichodné tendencie: na jednej strane tendencia podporiť odovzdávanie presne vymedzených terminologických významov v odbornej komunikácii prostredníctvom takej formy, ktorá primerane orientuje prijímateľa na označovaný pojem, na druhej strane tendencia opierať sa o reprezentáčnu funkciu vnútornnej formy, v rámci ktorej je otázka povahy motivačného príznaku druhotná (o funkciách vnútornej formy termínu porov. Blinova, 1981). Táto druhá tendencia vnútri komunikačnej funkcie je podmienená tým, že najdôležitejším činiteľom, od ktorého závisí komunikačná funkcia termínu (a slova vôbec), je jeho hodnota. Hodnota umožňuje totiž komunikačne uplatniť termín bez ohľadu na jeho formálnu stavbu. Aj hodnota termínu (ako aj netermínu) je daná jeho opozičnými vzťahmi k termínom tej istej semaziologickej lexikálnej paradigmy a nemusí byť samozrejme, morfematicky vyjadrená. Pri termínoch s onomaziologickej štruktúrou sa uvedené protichodné tendencie prejavujú vo vzťahu medzi hodnotou a motivačnou zložkou termínu. Hodnota a motív sú rovnorodé pojmy, ich spoločnou vlastnosťou je to, že sa vzťahujú na druhové príznaky označovaného pojmu, pravda, každý z nich z inej pozície: hodnota zo semaziologickej, motív z onomaziologickej pozície. Hodnota i motív majú diferenciáčnu úlohu, kym však hodnota plní túto jedinú úlohu, motív plní popri nej i úlohu pomenúvaci, v čom práve spočíva možný rozpor medzi nimi. Otázka je, ako sa v termínoch rieši vzťah medzi hodnotou a motívom, t. j. vzťah medzi semaziologickej a onomaziologickej stránkou termínu.

Ideálny spôsob riešenia vzťahu medzi hodnotou a motívom predstavujú termíny, pri ktorých motivačná zložka priamo vyjadruje hodnotu. Takýto prípad reprezentujú napr. termíny *konkrétna práca*, *abstraktnej práce* (ilustračné príklady vyberáme z terminológie politickej ekonómie). Základom hodnotového príznaku (t. j. porovnávací základ) je tu príznak *forma vynakladania (práce)* a motivačná časť pomenovaní — *konkrétna, abstraktná* — priamo vyjadruje tento príznak. Motivujúci základ je daný vo význame termínov, hodnota a motív sa vzťahujú na podstatné vlastnosti z rovnakej roviny podstaty, onomaziologická a semaziologická stránka termínov sú v súlade. Takéhoto druhu sú aj termíny *úžitková* a *výmenná hodnota*, *konštantný* a *variabilný kapitál*, *absolútna*, *relativna* a *mimoriadna nadhodnota* a pod.

Časté sú však prípady, keď motivačná zložka nevyjadruje hodnotu termínu priamo, ale prostredníctvom implikácie. Dobrým príkladom je

termín *fiktívny kapitál*. Jeho hodnota vyplýva z korelácie s termínmi *peňažný*, *výrobný*, *tovarový kapitál*, ktorých motivačné zložky priamo vyjadrujú základ hodnotového príznaku — *forma existencie (kapitálu)*, kým motív *fiktívny* takúto súvislost s ním nemá. Motivačná časť termínu sa nevzťahuje ani na jeden z prvkov definície príslušného pojmu (*fiktívny kapitál* = kapitál, ktorý existuje v podobe cenných papierov prinášajúcich svojim majiteľom dôchodky), ale vyjadruje príznak, ktorý je implikovaný definičnou zložkou: cenné papiere nemajú samy osebe hodnotu, a ak majú takúto vlastnosť, potom nie sú skutočným, ale len fiktívnym kapitálom. „Fiktívnosť“ je nápadná vlastnosť cenných papierov, a tak sa na nej zakladá pomenovací príznak, ktorý však nie je významovým, ale iba obsahovým prvkom termínu. Termín je teda motivovaný obsahovým prvkom a hodnota je vyjadrená len nepriamo. Ďalším príkladom podobného druhu je termín *politická ekonómia*. Zatiaľ čo súradné termíny *ekonomika odvetví*, *ekonomika podniku*, *ekonomika priemyslu*, *ekonomika polnohospodárstva* atď. obsahujú v motivačnej časti takisto významový prvak *politický*, motív *politický* v termíne *politická ekonómia* pochádza zo vzdialenejšieho obsahového prvku (pravda, všímame si tu motivovanosť zo synchrónneho, nie z etymologického hľadiska). Obsahový prvak *politický* je implikovaný sprostredkovane, a to prostredníctvom viacerých spájajúcich prvkov. Implikuje ho definičný komponent *výrobné vzťahy* (politická ekonómia je veda, ktorá skúma zákonitosti výrobných vzťahov) a implikácia je sprostredkovaná takto: ak výrobné vzťahy tvoria základňu spoločnosti, ak základňa spoločnosti určuje jej nadstavbu, ak súčasťou nadstavby sú aj politické názory, potom výrobné vzťahy sú v určujúcom vzťahu i k politike (politická ekonómia skúma výrobné vzťahy aj v súvislosti s politikou). Vzhľadom na tranzitívny implikačný vzťah medzi významovým a obsahovým komponentom, ktorý je vyjadrený motivačnou zložkou termínu, máme tu naporúdzí menej silnú implikáciu ako v prípade termínu *fiktívny kapitál*. Motivačný prvak je tu zjavne z inej roviny podstaty ako významové komponenty, v dôsledku čoho je oslabená orientačná sila vnútornej formy termínu vo vzťahu k identifikácii označovaného pojmu. Základ hodnotového príznaku *oblasť pôsobenia (zákonitosti výrobných vzťahov)* je pri uvedených súradných termínoch priamo, explicitne vyjadrený (hodnotovými príznakmi *odvetvia*, *podnik*, *priemysel*, *polnohospodárstvo* atď.), zatiaľ čo motív *politická (ekonómia)* ho vyjadruje na nižšom stupni implicitnosti (ak implicitný spôsob vyjadrenia rozčleníme na rôzne stupne podľa „hlbky“ implicitnosti, ktorá je v našom prípade daná počtom sprostredkujúcich prvkov v tranzitívnom implikačnom vzťahu).

Sila logickej implikácie medzi hodnotou a motívom je výrazne oslabená, ak obsahový prvak, na ktorý sa vzťahuje motív, odráža len prav-

depodobnú vlastnosť pomenúvaného javu (to znamená, že príslušná vlastnosť nie je vlastnosťou celej triedy pomenúvaného javu). Pozorujeme to napr. pri terminoch *tažký priemysel* a *ľahký priemysel*. Základ hodnotového príznaku *kategória vyrábaného produktu* je vyjadrený výrazmi, v ktorých sú zafixované z hľadiska označovaných pojmov nepodstatné vlastnosti niektorých objektov z tej triedy, ktorú vymedzuje označovaný pojem. Medzi hodnotovými príznakmi *výrobné prostriedky* (*tažký priemysel* vyrába výrobné prostriedky), *predmety osobnej spotreby* (*ľahký priemysel* vyrába predmety osobnej spotreby) a motívmi *ľahký*, *tažký* je voľná implikácia skôr asociačného ako prísné logického charakteru.

Čiže od toho, či motív je totožný s hodnotou alebo je ňou len implikovaný, závisí, ako orientuje vnútorná forma termínu na označovaný pojem (správne, nesprávne, neutrálne). Z faktu, že hodnota môže implikovať motív rôznym stupňom intenzity, vyplýva jemnejšia differencovanosť orientačného potenciálu vnútornej formy termínov. Čím slabšia je implikácia, tým menšia je pravdepodobnosť predpovede významu termínu na základe jeho vnútornej formy. Jestvovanie implikácie medzi hodnotou a motívom, ba dokonca implikácie rôznej intenzity oslabuje vyjadrovaciu funkciu termínu, čo má vplyv na hodnote nie náležitosť termínu z hľadiska potrieb spoločenskej praxe (odbornej komunikácie).

Z hľadiska označovania je v pozadí hodnotenia náležitosť termínu otázka, či vnútorná forma termínu orientuje prostredníctvom motivačnej zložky primárne na pojem alebo na pomenúvaný objekt, resp. denotát. Ak je orientácia vnútornej formy termínu posunutá v prospech denotátu, potom je tento „nedostatok“ vyvážený tým, že motivačný príznak poukazuje nielen na pomenúvaný denotát, ale aj na súradný termín z príslušnej lexikálnej paradigmy. Všeobecnej požiadavkou je, aby motivačný príznak termínu výrazne diferencoval jeho pojmovú a denotatívnu stránku v korelácií s termínnimi danej paradigmy, čo dobre splňajú termíny so zhodnou hodnotou a motívom. V prípade nezhody sa táto požiadavka splňa tak, že sa medzi motivačným príznakom daného termínu a onomaziologickým príznakom korelujúcich termínov zachováva vzťah vzájomného vylučovania a zároveň vzájomného predpokladania. Všimnime si napr. korelujúce termíny *obežný* a *fixný kapitál*. Základ hodnotového príznaku *spôsob obratu (kapitálu)* je vyjadrený silne implikovaným príznakom *obežný* a príznakom s oslabeným implikačným vzťahom k hodnote *fixný*. Z pojmového hľadiska ide o *celostný obratový kapitál* a *čiastkový obratový kapitál* (*obežný kapitál* prenáša na výrobok celú hodnotu za jedno výrobné obdobie, *fixný kapitál* po čiastkach za viaceré výrobné obdobia; v súvislosti so socialistickým spôsobom výroby sa používa termín *obratové fondy*).

Motivačný príznak *fixný* orientuje na denotatívnu stránku termínu, príslušná trieda pomenúvaných objektov (budovy, stroje, zariadenia) sa javí z hľadiska obratu ako fixná, t. j. stála, nemenná, základná, hoci v skutočnosti je do obratu zapojená, čiže je obratová. Napriek tomu termín *fixný kapitál* nie je nesprávne orientujúcim termínom. Je to preto, lebo motivačný príznak *fixný* predpokladá nejakú „nefixnú“ vlastnosť kapitálu, teda klasifikáciu kapitálu z takého hľadiska, ktoré sám naznačuje (protiklad *fixný* — *nefixný* sa dotýka pohybu kapitálu, ktorý zahŕňa i jeho obrat). Motivačný príznak termínu *fixný kapitál* predpokladá tak korelujúci termín, ktorého onomaziologický príznak vyjadruje vlastnosť „nefixný“, t. j. termín *obežný kapitál*, čím sa usmerňuje orientácia vnútornnej formy termínu na označovaný pojem.

Možno konštatovať, že kým prísnej požiadavke spoločenskej praxe na onomaziologickú štruktúru termínu zodpovedá zhoda hodnoty a motívu, základom miernejšej požiadavky je implikačný vzťah medzi hodnotou a motívom, pričom implikovaný motivačný príznak je určený aj vzťahom k onomaziologickým príznakom korelačných termínov. V druhom prípade ide o synonymicko-antonymický vzťah medzi príznakmi, pravda, porovnávací základ (*synonymickosť vzťahu*) nie je totožný so základom hodnotového príznaku, i keď s ním, samozrejme, súvisí (porov. *fixný kapitál* — *obežný kapitál*: provnávacím základom je príznak *pohyb kapitálu*, príznaky *fixný*, *obežný* sú antonymickými príznakmi: porovnávací základ súvisí so základom hodnotového príznaku *spôsob obratu*.)

Záver: Motivačné príznaky termínu sú určené hodnotou termínu a vzťahom motívu k onomaziologickým príznakom súradných termínov z danej paradigmy. Hodnota a motív môžu byť zhodné alebo hodnota môže implikovať motivačný príznak rôznym stupňom intenzity. Motivačný príznak je buď dištinktívny významovým príznakom, alebo dištinktívnym obsahovým príznakom, to znamená, že môže odrázať vlastnosti pomenúvaných objektov z rôznej roviny podstaty. Čím voľnejšia je implikácia medzi hodnotou a motívom, tým menej informatívna je vnútorná forma termínu vo vzťahu k jeho významu. V prípade oslabenia orientácie vnútornej formy termínu na jeho význam vystupuje do popredia súvzťažnosť motívu s onomaziologickými príznakmi súradných termínov z príslušnej paradigmy: obsahový motivačný príznak (primárne zameraný na denotát, nie na pojem) orientuje (pravda, oslabene v porovnaní s významovým motivačným príznakom) na význam termínu v korelácií s onomaziologickými príznakmi súradných termínov.

Možné napätie medzi hodnotou a motiváciou termínu je explicitným vyjadrením možnej onomaziologickej variabilnosti termínu, ktorá zodpovedá povahе komunikačného myslenia. V komunikačnom myslení

sa poukazuje na význam termínu (slova) ako na invariantný výsledok gnozeologickej myslenia. Motivačný príznak je prostredkom komunikačného myslenia, hodnota je prostredkom gnozeologickej myslenia. Potreby odbornej komunikácie vyžadujú, aby výsledok komunikačného myslenia prejavujúci sa v onomaziologickej štruktúre termínu racionálne sprostredkoval výsledok gnozeologickej myslenia v odbornom komunikačnom styku.

*Vysoká vojenská škola tylového a technického zabezpečenia
Rajecká cesta, Žilina*

LITERATÚRA

- BLINOVA, O. O.: Termin i jego motivirovannosť. In: Terminologija i kultura reči. Moskva, Nauka 1981, s. 28—37.
- DROZD, L.: Teoretické a metodologické problémy terminológie. Kultúra slova, 14, 1980, s. 343—347.
- FELBER, H.: Teoretické a metodologické aspekty medzinárodnej štandardizácie terminológie. Kultúra slova, 15, 1981, s. 137—145.
- HORECKÝ, J.: O komunikatívnom aspekte vo vzťahu jazyka a myslenia. Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 121—127.
- KANDELAKI, T. L.: Semantika i motivirovannosť terminov. Moskva, Nauka 1977. 166 s.

Karpatské názvy oviec v slovenských nárečiach

IVOR RIPKA

1.0 V posledných rokoch sa v Sovietskom zväze a v krajinách centrálnej a juhovýchodnej Európy venuje pozornosť štúdiu etnogenézy národov obývajúcich teritórium Karpát. Príčiny, priebeh i dôsledky karpatských jazykových kontaktov skúma karpatská jazykoveda (lingvistická karpatológia), ktorá sa dnes pokladá za samostatnú disciplínu. V súčasnej etape jej rozvoja sú dôležité dialektologické výskomy, a to najmä práce jazykovozemepisného charakteru.

1.1 Najvýznamnejším projektom karpatského jazykovozemepisu je Celokarpatský dialektologický atlas (ďalej CKDA). Pomocou dotazníka pripraveného pre tento atlas (obsahuje 780 lexikálnych a sémantickej otázok z oblasti salašníctva a chovu oviec), sa pri terénnych výskumoch vo vybraných lokalitách Slovenska získal materiál dovoľujúci spresniť a doplniť doterajšie poznatky o zemepisnom rozšírení a významovej stavbe tzv. karpatizmov v slovenských nárečiach.

1.2 Formálna stránka slovenských karpatizmov dovoľuje formulovať tézu, že sú to výrazy prevzaté z iných karpatských jazykov, pričom ide o pôvod historický a čiastočne aj genetický (Vašek, 1979). Sú to slová (lexémy) rumunského, maďarského, ukrajinského, poľského a iného pôvodu. Karpatský pôvod týchto lexém presvedčivo potvrzuje práve analýza ich sémantiky, ktorá dokazuje, že sú to výrazy karpatskej ľudovej hmotnej a duchovnej kultúry, v prvom rade najmä výrazy súvisiace s karpatským pastierstvom a karpatskou salašníckou (tradične nazývanou valašskou) kolonizáciou.

Doterajšie výskumy takisto dokazujú dvojkolajnosť (Vašek, 1979) pôsobenia karpatskej salašníckej kolonizácie na jazyk domáceho (v našom prípade slovenského) obyvateľstva, a to jednak materinským jazykom kolonistov (v príslušnej skupine alebo väčšom kolektíve prichádzajúcich Valachov pravdepodobne jazykom väčšinovým, spravidla susedným), jednak osobitnou valašskou horskou lexikou odrážajúcou špecifiku života karpatského ľudu (najčastejšie lexikou rumunskej pôvodu).

2.0 Etnografické i dialektologické výskumy pastierskej kultúry na Slovensku signalizujú výrazné rozdiely v znalostiach (a najmä v aktívnom používaní) pastierskej terminológie roľníckymi chovateľmi a profesionálnymi pastiermi oviec. Viaceré argumenty a fakty podporujúce túto tézu možno nájsť aj v metodologickej priebojnej a materiálovovo bohatej práci J. Podoláka (1982) o tradičnom ovčiarstve na Slovensku. V tematickej skupine názvov oviec podľa vonkajších (fyzických a typických) znakov sú významne zastúpené lexémy rozšírené aj v iných jazykoch a dialektoch krajín karpatského areálu. Údaje zistené pri štúdiu slovenského materiálu budeme konfrontovať s údajmi, ktoré pri skúmaní sémantických príznakov karpatizmov v širších slovanských súvislostiach zistila G. P. Klepikovová (1974).

3.0 Pri štúdiu slovenského pastierstva a salašníctva možno zistiť pomerne bohaté a diferencované názvy oviec podľa ich vonkajších (fyzických) znakov. Na rozdiel od všeobecných (zemepisne nediferencovaných) názvov slovanského pôvodu (dokazujúcich zároveň dávnu existenciu chovu oviec na našom území), ktoré sú súčasťou slovnej zásoby spisovného jazyka (napr. *ovca, jahňa, jarka, baran, prvôstka*), špeciálne názvy oviec podľa ich zovnajška dokazujú intenzitu ovčiarstva po období karpatskej salašníckej kolonizácie.

3.1 V nárečiach sú značne rozšírené názvy oviec podľa toho, či má ovca rohy alebo je bezrohá. V pastierskych oblastiach stredného a severného Slovenska sa na označenie rohatej ovce používa karpatizmus *kornuta*. Vyskytuje sa vo viacerých hľaskových variantoch (*kurnota, kurnuta, kornota*). Podľa materiálu z kartoték CKDA a Slovníka slovenských nárečí na východnom Slovensku je lexéma *kornuta* né-

známa; v iných nárečových oblastiach je známe tautonymum *rohačka* (a slovotvorné varianty *rohaňa*, *rohuľa*, *rohatka*), popri ktorom funguje aj dvojslovné pomenovanie *rohatá ovca*.

Lexéma *kornuta* (v príslušných hláskových variantoch) sa vyskytuje v iných karpatských pastierskych oblastiach; južnoslovanské dialekty ju však nepoznajú. Všade sa ľahou pomenúva zviera s rohami (obyčajne ovca), pričom ďalšie príznaky (rozličná veľkosť a tvar rohov) sú len fakultatívne.

3.2 Bezrohé zviera (okrem ovce a kozy aj baran a cap) sa v slovenských nárečiach pomenúva slovom *šuta* a jeho rozličnými derivátmi (*šuták*, *šutiak*, *šuto* a pod.). Izoglosa rozšírenia lexémy *šuta* zasahuje celú karpatsko-balkánsku oblasť, t. j. aj oblasť južnoslovanských nárečí.

Karpatizmus *čula* (známy takisto v celom karpatsko-balkánskom regióne) je v slovenskom nárečovom materiáli zastúpený zriedkavejšie. Ludová etymológia spája názvy *šuta* a *čula* (svoju úlohu zohráva iste aj vokalická harmonia), a preto sa názvom *čula* pomenúva aj bezrohá ovca či koza. Len hŕstka dokladov potvrzuje existenciu významu, ktorý je zachytený aj v iných karpatských dialektoch, t. j. význam „zviera bez uší, bezuché zviera“.

Z okolia Gelnice je lexéma *čula* doložená vo význame „ovca s malými/krátkymi ušami“.

4.0 Terminologizovaný názov *birka* zachytáva aj Slovník slovenského jazyka (I, 96); vo výklade významu sa zdôrazňuje, že je to „druh krátkovlnných oviec“. Nárečový materiál však ukazuje, že príznak „krátkovlnný“ nie je najdôležitejší (a záväzný); v definícii by bolo treba zdôrazniť, že birka má jemnú (kvalitnú) srst, z ktorej sa vyrába jemná vlna. Z Prievidze je doložený význam „ovca s krátkym chvostom“, ale tento príznak jestvuje asi druhotne (t. j. ovca má možno krátky chvost, ale aj jemnú vlnu). V časti Liptova názvom *birka* pomenúvajú druh horskej ovce — *valašky*.

4.1 V doterajšej literatúre nies jednoty vo vysvetľovaní pôvodu karpatizmu *birka* (Klepíkovová, 1974). V maďarčine, ktorá bola sprostredkujúcim (kontaktovým) jazykom pri preberaní slova do slovenčiny, znamená *birka* ovcu. V. Machek (1968) predpokladá, že lexéma *birka/byrka* je pôvodný slovanský element utvorený zo zvukomalebného citoslovca *brr!*, *byr!*. Pretože však toto citoslovce sa vyskytuje na omnoho väčšom území (napr. v mnohých východoslovanských dialektoch mimo karpatskej zóny, na juhu Apeninského polostrova a pod.), vyslovil sa predpoklad o jeho predindoeurópskom charaktere.

Pripúšta sa možnosť, že citoslovcia *brr!*, *byr!* sa dostali do Európy z východu súčasne s rozšírením ovčiarstva.

5.0 Ďalším karpatizmom z tematickej skupiny názovov oviec podľa

vonkajších znakov je *bakeša/vakeša* (varianty so začiatočným *b*- sú výsledkom pravidelnej a častej zmeny *v > b*). Slovník slovenského jazyka (V, 13) zaznamenáva len podobu *Vakeša*, ktorú vysvetluje ako „meno kravy al. ovce bledej farby s čierrou hlavou“. Apelatívum *bakeša* v slovníku nie je. V nárečiach sú rozšírené obidve základné podoby (*bakeša* i *vakeša*) i niektoré ďalšie varianty (*bakoša*, *bakleša*, *vakleša*). Rozbor materiálu ukazuje, že všetky takto pomenúvané ovce majú nejaký čierny flak na biele/bledo sfarbenej srsti. Lexémou *bakeša/vakeša* sa teda pomenúvajú biele ovce s čiernymi flakmi okolo očí, s čiernymi flakmi na hlave, resp. s čiernymi flakmi na tele. Najrozšírenejší význam (biela ovca s čiernymi škvŕnami okolo očí) sa viaže na lexému *vakeša*, ktorá je dominantným (oporným) členom rozlične motivovaného tautonymického radu. Tvoria ho názvy *okaja* (*okaňa*, *okáľa*), *okuliarka*, *cigánka* a ī.

6.0 V celej karpatskej oblasti sa biela (bledá) ovca pomenúva názvami so slovanským koreňom **bel-*. V slovenských nárečiach je najrozšírenejšia podoba *belica/belica* (ako spisovné slovo ju zaregistrúva aj SSJ I, 80); okrem nej sa ojedinele vyskytujú aj názvy *belka*, *belana*, *beluša*.

V karpatsko-balkánskej zóne sa vyskytujú aj lexémy s koreňom *brez-*, ktoré sa využívajú na označenie strakatých zvierat. V niektorých ukrajinských (napr. huculských alebo moldavských) nárečiach sa od tohto koreňa príslušne utvorenými substantívami pomenúvajú (*tmavo-*) čierno-biele ovce; v slovenských dialektoch sa takto pomenúvajú iba strakato-biele (teda *breze* podobné) kravy al. voly.

6.1 V slovanských jazykoch sa vo význame „vytláčať, vytahovať mlieko z vemena dojných zvierat“ používajú slovesá dvojakého pôvodu. Slová s koreňom **mlz/*melz-* (indoeurópskeho pôvodu) sú rozšírené najmä v juhosalovanských dialektoch; vo východoslovanských a západoslovanských dialektoch sa zasa používajú zväčša slová súvisiace s praslovanským kauzátivom **dojiti*. Analýza materiálu zozbieraného pre CKDA však potvrzuje aj tie doterajšie zistenia, podľa ktorých oblasti používania derivátov uvádzaných základných lexém nemožno ohraňať; v jednotlivých dialektoch sa vyskytujú varianty utvorené od obidvoch koreňov.

V slovenských nárečiach nemá územné ohraďenie lexéma *dojka*, ktorú v dvoch významoch (žena pridájajúca cudzie dieťa a dojná krala, ovca a pod.) zaznamenáva aj SSJ (I, 288). Dojná ovca sa nazýva aj *dojnicou*, pričom táto lexéma v niektorých nárečiach funguje ako slovotvorné synonymum *dojky*, v iných ako samostatné slovotvorné tautonymum.

So slovesom *mľzť* (*mľzati*, expr. aj *mlgati*), známym v časti slovenských nárečí, súvisí deverbatívum *mlezivo* (= prvé mlieko nadolené

po otelení kravy). Toto praslovanské deverbatívum je známe vo väčšine slovanských jazykov, a práve tento fakt dovoľuje vysloviť tézu, podľa ktorej treba predpokladať rozšírenie slovesného základu *melzti vo všetkých dialektoch praslovanského jazyka.

7.0 V príspevku analyzované karpatizmy tvoria pevnú súčasť slovenskej nárečovej lexiky. Názvy oviec utvorené podľa ich vonkajších znakov sú zväčša slovanského pôvodu; sú rozšírené aj v iných jazykoch a dialektoch pastierskej karpatsko-balkánskej oblasti. Existencia synónym v lexikálnych systémoch jednotlivých nárečí či zriedkavých tautonóm neoslabuje stupeň terminologizácie týchto karpatizmov, a preto ich preberá aj spisovný jazyk. Ich sémantická stavba je (na rozdiel od sémantickej stavby karpatizmov z tematického okruhu pastierskych objektov a zariadení) pomerne jednoduchá a neliši sa od významovej štruktúry príslušných lexém v iných slovanských jazykoch.

*Jazykovedný ústav Ludovita Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

KLEPIKOVA, G. P.: Slavianskaja pastušeskaja terminologija. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1974. 256 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.

Obsčekarpatskij lingvističeskij atlas. Vvedenije. Moskva 1981. 29 s. (rotaprint).

PODOLÁK, J.: Tradičné ovčiarstvo na Slovensku. Bratislava, Veda 1982. 226 s.

RIPKA, I.: Karpatizmy v slovackej dialektnoj leksiike (1981 — v tlači). Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

VAŠEK, A.: Bilingvismus, diglosie a jazykové kontakty v Karpatech. In: Prace Językoznawcze. Zeszyt 61. Red. A. Zaręba. Warszawa — Kraków, Państwowe Wydawnictwo 1979, s. 23—37.

Aktuálnosť pomenovaní pracovných oldomášov (1)

JOZEF R. NIŽNANSKÝ

Za hospodársko-spoločenských zmien ustúpili u nás do úzadia, prípadne zanikli viaceré staršie formy výrobných procesov a s nimi súvisiace reálne i pracovné postupy, na ktoré sa viazala ľudová terminológia.

Najmä v poľnohospodárstve sa kolektívou orientáciou zmenili tradičné výrobné podmienky a s nimi aj zvyky, medzi ktorými mali závažné miesto oslavy skončenia významnejších prác a ich výsledkov, lebo zabezpečovali rodine aj ostatnému obyvateľstvu potrebné životné podmienky. V súčasnosti sa však prejavuje záujem o obnovenie niektorých zaniknutých zvykoslovných prvkov najmä pri prách, ktoré sú stále aktuálne.

1. Oslava dokončenia nejakej dôležitej práce sa na našom jazykovo-území označovala všeobecnejšimi aj aktualizovanými domácimi názvami, ako je *hostina* (stsl., vsl.), *dorobník* (Liptov), *dórobok* (Orava) a *homola* (severotrenč. nár.). Z prevzatých termínov je na celom území rozšírené slovo *oldomáš* (znamená aj dokončenie práce, akcie, aj odmenu) a odvodené sloveso *oldomášovať*.

Značné množstvo výrazov, ktorými sa v našich nárečiach pomenúvali alebo ešte dnes označujú príležitosti oslavovania aspoň priemerne úspešného skončenia dôležitejších prác a podujatí v živote ľudu, poskytuje kartotéka Slovníka slovenských nárečí a údaje získané dotazníkmi Nápoje a ich konzumovanie, 1974, a Príprava jedál a ich konzumovanie, 1975 (dialektologické oddelenie JÚĽŠ SAV).

2. V popredí výrobnej orientácie nášho obyvateľstva stalo od samého začiatku poľnohospodárstvo a v ňom žatva s mlatbou. Zaistenie chleba pre celý národ aspoň do dônovku nestratilo dodnes nič na aktuálnosti. V minulosti po žatve nasledovalo mlátenie obilia, zmena spoločensko-vlastníckych vzťahov a mechanizácia spôsobili zjednodušenie týchto prác.

2.1 V roľníckych hospodárstvach i na veľkostatkoch býval aspoň po priemernej žatve *oldomáš*, často označovaný aj dvojslovným pomenovaním *žatevňák oldomáš*, na panstvách sa najatým žencom odbavoval *žencovský oldomáš* najmä na západnom Slovensku. S nezhodným prívlastkom sa vyskytuje názov *oldomáš žencom* (Novohrad), *oldomáš kopníkom* (stálym robotníkom) a *oldomáš po žnivách* (Zemplín). Vo východoslovenských nárečiach sa v tomto prípade uplatňoval aj všeobecnejší výraz *hostina*, v zloženom pomenovaní *žnivná hostina* (Šariš). Do skupiny všeobecnejších názvov patrí liptovský termín *dorobník* (*duorobník*) a *homola* (zavŕšenie práce) miestami v trenčianskych dialektoch. Niekde sa *homola* odbavovala u gazdov, na panstve *dožinky* (napr. Pruské).

Z akčných slovies (*žať, kosiť*) sú odvodené predponové názvy *dožinky* (miestami v trenč., stredoslov. a šariš. nárečiach) a dvojslovné pomenovania so všeobecnejším členom ako *dožinkový oldomáš* (Turiec, Šariš), *dožinková hostina* (Šariš); k nim patrí elipsa *dožinkové* (v trenčianskych a turčianskych dialektoch) a šarišský termín *dožata*. V Gemeri sa vyskytuje pomenovanie *obžin* a v Turci aj pomnožný

výraz *obžinky*. Sloveso *kosíť* motivuje pomenovania *dokosáč* (Liptov), *dokosok* (Kysuce, kde znamená i poslednú hrst skoseného obilia, ktorá sa stojato vkladala do vianočnej jedličky), na Orave *obkosok*. Zo Šariša je aj údaj *poklasník*.

2.1.1 Do našich čias prešiel tento zvyk ako oficiálne organizované stavovské či celospoločenské slávnosti pod jediným menom *dožinky*. Tieto slávnosti sa uplatňujú aj na kolektívnych hospodárstvach a v celoštátnom rámci.

2.2 V minulosti sa skončenie mlatby zvezeného obilia na veľkej časti nášho územia opäť oslávilo oldomásom, miestami označenom aj zloženým názvom s nezhodným prívlastkom, napr. *oldomás mlatcom*, *oldomás po mlátení*, pri mlátačkovej praxi *oldomás na mašinovačku* (Novohrad). Zároveň sa používajú aj iné názvy všeobecnejšieho obsahu — *hostina* (Gemer, Zemplín), *dorobník* (Turiec) a v trenčianskych nárečiach *homola*.

V tomto prípade sa opäť stretávame s typickými domácimi pomenovaniami, ako je stredoslovenský *omlatník*, vo východoslovenských dialektoch *domlatník*, *domlatok* a *výmlat* (Zemplín). Na západnom Slovensku ženci výžinkári, pracujúci na panstvách a u gazdov za naturálie, ktorími bol *výžinok*, odbavovali *výžinkársky oldomás* po príchode z majerov a pritom pili *výžinkárske* (pálené — napr. D. Súča). Miestami po návrate zo žatvy alebo z kopania repy bývalo doma pohostenie nazývané *obabrané haluške* (Čelovce).

2.3 Ručne sa kosievali aj krmoviny (ďatelina, tráva a pod.), či už jednotlivo alebo (obecné porasty) spoločne. Ani práce okolo sena a mládze, otavy sa nekončievali bez pohostenia, ktoré sa tiež najčastejšie nazývalo *oldomás*. V stredoslovenských a východoslovenských nárečiach sa používali zrejme aj synonymá *ohrabok*, *ohrabník*, *dohrabník*, miestami v Gemeri a Šariši *otavník*.

2.3.1 Zvezenie sena, mládze bolo zase príležitosou na pohostenie niekde pomenované *zvážačky* i *zvážačkový oldomás* (Čelovce).

3. Zemiaky patria k novším poľnohospodárskym či zeleninárskym plodinám, no za dve storočia pestovania nadobudli veľký význam pre výživu obyvateľstva, ale aj ako krmivo a priemyselná surovina.

Pohostenie po vykopaní tejto plodiny najmä v zemiáckych oblastiach na severnom, strednom a východnom Slovensku malo svojrázne domáce pomenovania odvodnené zo slovesa označujúceho činnosť získavania zemiakov z poľa. V nárečiach na severozápadnom území sa stretávame s výrazmi *dôkopok*, šarišským *dokopky* a inými stredoslovenskými názvami ako *dokopáč*, *dokopník*, *dokopávnik*, *vykopávka* (Sklabiná), *obkop* (Slov. Eupča), *obkopok* (Veličná). Slovesom *vyberať* sú motivované spišské pomenovania *vyberník* a *doberník*. Pravdaže, uplatňovalo sa i slovo *oldomás* najmä v zložených pomenovaniach, v kto-

rých adjektívny člen sa odvodzoval zo všetkých nárečových názvov zemiakov (napr. *krumpľovej udomáš* — Čelovce atď.).

Súčasnej technológií „zberu“ zemiakov v prípade aktualizácie vyhovuje termín *vyberník*.

4. V okruhu špeciálnych poľnohospodárskych odvetví svojské postavenie zaujíma vinohradníctvo. Naše južné regióny majú vyhovujúce podmienky na rehtabilné pestovanie tejto výnosnej kultúry. Hlavné práce vo viniciach (jarná kopačka, zelené roboty), a najmä oberačky sa končievali *oldomášom*, príp. *oldomášikom*, na južnom strednom Slovensku bývalo mestami *pohostenia*. Vo vinohradníckych obciach a mestách sa po oberačkách usporadúvala celoobecná slávnosť s alegorickým sprievodom a verejná zábava s tradičným programom. Toto podujatie sa u nás označovalo najmä výrazmi *oberačky*, *oberačkový oldomáš*, *oberačková zábava*, *oberačkový tanec*, *hroznová muzika*. V súčasnosti sa oficiálne používa názov *oberačková slávnosť*, zložené slovo *vinobranie* je celkom nový prevzatý výraz (Nižnanský, 1982, s. 30) na označenie tejto príležitosti.

5. Stavovským svojrázom sa v pasienkárskych oblastiach vyznačovali pohostenia po skončení pastierskych akcií a prác predovšetkým u chovateľov oviec. Tu boli závažné dva časové termíny: *Na Urbana bou vihon na holu a na Matku božú ruosat* (Hruštín).

5.1 Po odchode pastierov so zlúčenými ovcami chovateľov z dediny (túto výhonovú rozlúčku obnovujú napr. na JRD v Liptove — Podolák, 1982, s. 143) a po príchode na salaš, kde sa dokončili potrebné práce na staviskách, odbavovali pastieri (Liptov, Spiš) *salašnú hostinu*. Začiatkom leta na Jána alebo na Turíce bývala na salašoch tradičná *valaská hostina* alebo *dušná* či *turičná hostina*, inde zasa *horevrchovská veselica* iba za účasti salašných pastierov, ak prišli hostia zdola, priniesli pálenku.

5.2 Závažnou prácou na salaši bolo strihanie oviec (*strihačka*, *strihaňtie*, *strihánié*, *strihaňá*, *streháňia*, *striža*, *strižnica*, *strižeňia*), ktoré sa zvyčajne končievalo hostinou valachov a strihačov, inde sa táto príležitosť pohostenia označovala pomnožným tvarom *strihačky* alebo dvojčlenným termínom *strihačkový oldomáš* (Čelovce). Záujem o obnovenie tohto zvyku potvrdzuje príspevok I. Masára (Slovenská reč, 42, 1977, s. 175), v ktorom autor navrhuje záujemcom pomenovanie *zábava po striži*, príp. ešte stručnejšie *strihačky*.

5.3 Skončenie pasenia, návrat z hôľ, salaša do dediny a rozdelenie oviec chovateľom (*rosad*, *rosadz*, *ruosadz*, *ruosád*, *rosadenie* atď.) sa opäť oslavili pohosteniami, ktoré sa v stredoslovenských nárečiach označovali jednoslovňími výrazmi ako *dopásové*, *redikanka*, *košarovanie*, podľa mien v kalendári bolo *martinové* (na Martina — Čierny Balog), *demitrouka* (na Demetera — Kokava), *mitrovanie* (na Mitra

— Demetra) alebo zložený termín *mitrová hostina* a pod. Napokon sa usporiadalo výročné skladanie počtov (*rachunok*, *rachungi*, *rachovanie*, *rátania*, *porátaanie* a ľ.) zakončené hostinou (*valaská hostina* pre pastierov a *bačovská hostina* pre členov salašníckeho spolku). Žičlivý bača z čistého zisku odbavil ešte *hostinu za vírad* (Podolák, 1982).

Viaceré pomenovania prác a oslavných príležitostí poskytujú východiská, ako nazvať aktualizované salašnícke zvyky aj v kolektívnom hospodárstve, napr. *dopásové* alebo *valaská zábava*.

6. Iste sa značná časť pomenovaní pracovných oldomášov týkajúcich sa poľnohospodárskych prác a pastierskych akcií už nestihla zachytiť alebo sa ešte nezachytila, ale aj tento prierez nimi prináša často zaujímavé domáce i prevzaté termíny, z ktorých sú viaceré živé a aktuálne dodnes.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

- MASÁR, I.: Názvy typu *podbíjaná* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 42, 1977, s. 171—176.
Nápoje a ich konzumovanie. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Prípravil J. Nižnanský. JÚLŠ SAV 1974. 205 bodov; D, II, 171 a, b. (Cyklostyl.)
NIŽNANSKÝ, J. R.: Územné rozloženie niektorých vinohradníckych termínov. Slovenská reč, 47, 1982, s. 23—32.
PODOLÁK, J.: Tradičné ovčiarstvo na Slovensku. Bratislava, Veda 1982, 232 s., 86 obr.
Príprava jedál a ich konzumovanie. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Prípravil J. Nižnanský. JÚLŠ SAV 1975. 462 bodov; B, V, 6, 415—418. (Cyklostyl.)

25 rokov slovenského názvoslovia organických zlúčenín

JOZEF HEGER

„Národ každý sa len svojou vlastnou rečou vzdelat môže a vzdeláva sa, keď sa reč jeho vzdeláva.“ (L. Štúr)

Pred 25 rokmi vydala Slovenská akadémia vied 148-stranovú brožúru *Terminológia organickej chémie* (1958). Prvé vety úvodu charakterizujú vtedajšiu situáciu: „Teoretických prác z oblasti organickej chémie bolo donedávna v slovenčine veľmi málo. Literatúra sa v tomto smere obmedzovala na stredoškolské učebnice. Dnes sa však už píšu po slovensky pôvodné práce z organickej chémie, máme pôvodnú vysokoškolskú učebnicu aj niekolko skript. Práve pri týchto prácach však vzniká aktuálna otázka terminológie organickej chémie“.

Ked listujeme v stredoškolských učebničiach organickej chémie, zistujeme, že od roku 1920 do roku 1942 sú to všetko len preklady z češtiny. Názvy organických zlúčení sa píšu v najstarších z nich tak ako v českom origináli: *methan*, *alkohol glycerylový*, *kysličník acetylnatý (= acetyloxyd = anhydrid kyseliny octovej)*, *alkohol metylnatý* atď. Od roku 1936 (Mašek — Nemeček — Krehlik, 1936) sa popri *methan* stretávame aj s podobou *metan* a o 6 rokov neskôršie (Cicvárek, 1942) už z dĺžnom v názvoch *metán*, *etán*, *etylén*, *acetylén*. V učebnici *Organická chémia pre 6. tr. gymnázii* od M. Čoláka (1948) sa tieto tvary používajú v plnom rozsahu, avšak prípony *-ol*, *-al* ich na rozdiel od dnešného spôsobu písania nekrátia (*metánoł*, *etánoł*). V tejto učebnici sa po prvý raz stretávame s názvom kyseliny tvoreným príponou *-ová* k názvu uhlvodíka (*kyselina metánová*). Prípona *-ová* sa potom záhadným spôsobom vytratila, nepozná ju ani prvá slovenská vysokoškolská učebnica organickej chémie (Marko, 1955), ani *Terminológia organickej chémie*.

Pre rozvoj slovenského odborného názvoslovia má rozhodujúci význam vznik Slovenskej akadémie vied v roku 1953. Vtedajší Ústav slovenského jazyka SAV (terajší Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV) stál pred neľahkou úlohou vytvoriť slovenské odborné názvoslovie nielen vo vedných disciplínach, ale aj v lesníctve, stavebníctve a pod. V roku 1953 začala pod vedením prof. dr. Ludovíta Krasneca, vedúceho Katedry chémie Farmaceutickej fakulty UK, a prof. Ing. dr. Miloša Marka, vedúceho Katedry organickej chémie Chemickotechnologickej fakulty SVŠT, pracovať subkomisia pre terminológiu organick-

kej chémie. Jej členmi boli ďalej Ing. Kamil Antoš, dr. Jozef Heger, dr. Ladislav Kňažko, Ing. dr. Štefan Kováč a jazykovým poradcom dr. Ján Horecký, vedecký pracovník Ústavu slovenského jazyka SAV. Komisia vychádzala pri svojej práci z učebnice profesora Marka a riešila celý rad terminologických a nomenklatúrnych problémov. Kodifikovala, resp. definovala názvy mnohých procesov, laboratórnych prístrojov a pomôcok a značnú pozornosť venovala aj názvosloviu organických zlúčenín.

Výsledky svojej práce zverejnila komisia v *Terminológii organickej chémie*. Kniha má tri časti: *Názvoslovie organických zlúčenín* (s. 7—24), *Zoznam radikálov* (s. 25—36) a *Slovník* (s. 37—146), v ktorom sú v abecednom poradí zaradené a definované jednotlivé zlúčeniny, procesy, reakcie, prístroje a pomôcky.

Prvá časť, názvoslovie je v podstate prvou slovenskou názvoslovou normou organickej chémie. Subkomisia vychádzala zo zásad Medzinárodného kongresu pre úpravu chemického názvoslovia v Ženeve (19. —22. 4. 1892), resp. z úrovne ich aplikácie v tom čase a z názvoslovnej praxe najmä českej literatúry. Názvoslovnu časť tvorí 148 pravidiel, ktoré pokrývajú celú oblasť organickej chémie s výnimkou prírodných látok (cukry, vitamíny atď.). Bohužiaľ, subkomisia nemala k dispozícii nijaký oficiálny materiál *Komisie pre názvoslovie organickej chémie Medzinárodnej únie pre teoretickú a aplikovanú chémiu* (International Union of Pure and Applied Chemistry, IUPAC), a tak sa v Terminológii objavili názvy, ktoré neskorší vývoj korigoval (Krasnec — Heger, 1965, 1972). Najväčšia zmena nastala v názvoch organických kyselín. Podľa Ženevského názvoslovia i názvoslovia IUPAC sa tvoria názvy kyselín príponou *-oic* (*dioic*) v angličtine, *-oique* (*dioique*) vo francúzštine. Vplyv nemeckej vedy i ľahšia prístupnosť nemeckej literatúry zapríčinili, že sme prevzali nemecký spôsob tvorenia názvov kyselín. Vzhľadom na to, že nemčina netvorí adjektívna príponami tak ako francúzština, angličtina alebo slovanské jazyky, ale spájaním substantív, v nemeckej verzii sa názvy kyselín tvorili spojením názvu *uhľovodíka* a slova *kyselina* (*Propan*, *Propansäure*). A preto pravidlo 101 v Terminológii hovorí: „Názvy kyselín sa tvoria z názvu základného uhľovodíka a slova *kyselina* (*etánkyselina* = *kyseľina octová*, *hexándikyselina* = *kyselina adipová*)“.

Pri písaní *Názvoslovia organických zlúčenín* (Krasnec — Heger, 1965) mali už autori k dispozícii anglickú verziu názvoslovnych pravidiel IUPAC. Ostával problém, akým ekvivalentom vyjadriť anglickú príponu *-oic*, *-dioic* v slovenčine. Napokon sa po diskusiách a konzultáciách s jazykovým poradcom subkomisie dr. J. Horeckým prijal ten najjednoduchší spôsob, t. j. prípona, ktorá v slovenčine vyjadruje základný vzťah: *-ový* (*-ová*), *betón* — *betónový*.

Názvy základného uhľovodíka, jednosýtnej a dvojsýtnej kyseliny vyzierajú v anglickom origináli a v slovenčine po úprave takto:
butane — *butanoic acid* — *butanedioic acid*,
bután — *kyselina butánová* — *kyselina butándiová*.

Od vydania *Terminológie organickej chémie* nastal na Slovensku mohutný rozvoj chemického školstva, výskumu, vývoja i výroby. Slovenské názvoslovie organických zlúčenín, ktorého základy kládla subkomisia pre terminológiu organickej chémie pred vyše 25 rokmi, má na tomto vývoji svoj skromný, ale nezanedbatelný podiel.

*Farmaceutická fakulta UK
Kalinčiakova 8, Bratislava*

LITERATÚRA

CICVÁREK, L.: Prehľad chémie anorganickej a organickej chémie. Bratislava, Nakladateľstvo slovenských profesorov, družstva s.r.o., 1942. 240 s.

ČOLÁK, M.: Organická chémia pre 6. triedu gymnázií. Bratislava, Štátne nakladatelstvo 1948. 180 s.

HEGER, J. — KRASNEC, L.: Názvoslovie organických zlúčenín. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1972. 305 s.

KRASNEC, L. — HEGER, J.: Názvoslovie organických zlúčenín. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1965. 259 s.

MARKO, M.: Organická chémia. Bratislava, Štátne nakladateľstvo technickej literatúry 1955. 851 s.

MAŠEK, Fr. — NEMEČEK, H. — KREHLÍK, Fr.: Chémia pre stredné školy. Po-slovenčila A. Toulová-Dluholucká. Praha-Přerov, Nákladom čsl. grafickej únie 1936. 126 s.

Terminológia organickej chémie. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied 1958. 146 s.

Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb)

IVAN PIŠÚT — ANNA LACKOVICOVÁ — EVA LISICKÁ

Oživený záujem botanikov o národné menoslovie rastlín, ale najmä postupne stúpajúca popularita lišajníkov aj v širších kruhoch verejnosti (biologické olympiády, bioindikácia, otázky chemizmu atď.) zak-tualizovali potrebu kodifikovať slovenské mená tejto donedávna zanedbávanej skupiny rastlín.

Lišajníky (novšie označované aj ako *lichenizované huby*) sú kom-plexné organizmy tvorené vláknami húb a bunkami zelených rias,

prípadne siníc. V minulosti nemali u nás prakticky nijaký hospodársky alebo medicinálny význam, preto nevznikali žiadne slovenské ľudové mená lišajníkov. Označovali sa iba ako *mach* alebo *moch*.

Prvé slovenské mená niekoľkých druhov uviedol pravdepodobne J. B. Klemens (1865). Išlo o prevzaté názvy Preslove (1846): *skalačka* (*Roccella*), *dutohlávka* (*Cladonia*) alebo Opizove (1852): *misnička* (*Lecanora*), *neštovnica* (*Pertusaria*). Anonymus (1867) — pravdepodobne D. Lichard — použil pre druh *Cetraria islandica* názov *puklerka* a *pľúcovník*. Inšpiráciu českým menoslovom vidno aj pri niektorých druchoch lišajníkov spomínaných v učebniciach botaniky, napr. *dolíkatec pľúcný* (*Lobaria pulmonaria*; Novacký in Smolař 1932).

Prvý, trochu podrobnejší prehľad dôležitejších lišajníkov (12 rodov a 21 druhov) uviedol Novacký (1953). Tým vlastne utvoril základ slovenského lichenologického menoslovia. V ďalších publikáciách sa počet názvov už iba o niečo rozšíril, napr. Červenka (1965) zmenil Novackého názov *manovník jedlý* na *lekanoru mannovú* a pridal niekoľko nových mien druhov a rodov: *kolema* (*Collema*), *pupkovka japonská*, *bradatec najdlhší*, *čiarovka* (*Graphis*), *skalnička* (*Roccella*). (Posledné meno je homonymom názvu machu *Oreoweisia*.) Pišút (1965) zmenil meno *čiarovka* na *čiaročka*, utvoril dva ďalšie názvy rodov (*alektória*, *pakonárnik*) a viacerých druhov; s tými istými menami rodov a iba s nepatrými zmenami v názvoch druhov sa možno stretnúť aj v rozšírenej verzii kľúča (Pišút, 1978). Červenka utvoril mená *kaloplaka*, *solorinka*, *fyscia* a *stikta* (in Červenka 1972). Napokon Peciar a Červenka (1978) použili rodové meno *jasenovka* (*Anaptychia*) a utvorili niekoľko mien druhov.

Slovenská botanická spoločnosť pri SAV nás pred časom požiadala vypracovať slovenské mená lišajníkov. Keďže lišajníky sú stále pomerne málo známy skupinou, zamerali sme sa predovšetkým na výber nápadných a ľahko poznatelných druhov. Pri drobných taxónoch sme zvolili také, ktoré majú alebo môžu mať praktický alebo didaktický význam.

Ak jazykové alebo formálne dôvody (homonymia) nesvedčili za zmenu, snažili sme sa rešpektovať mená už použité a zaužívané. Stručne a zvučne znejúce vedecké mená sme, pokiaľ to bolo možné, poslovenčovali. Je to napokon v zhode so snahami, ktoré sa v botanickom menosloví uplatňujú čoraz viac.

Aby sme sa vyhli zbytočným zmenám, pri niekoľkých nedávno rozčlenených rodoch sme ponechali pôvodné slovenské mená aj pre novovytvorené rody (najmä tam, kde už jestvovali slovenské mená druhov). Napríklad *diskovka bublinatá* (*Parmelia physodes*) patrí dnes do rodu *Hypogymnia*. Preto aj pre tento rod zavádzame meno *diskovka*. Podobne *pľuzgierka sivá* (*Cetraria glauca*) pri preradení do rodu *Platismatia*

si zachováva pôvodné meno. Postupujeme tak v zhode s návrhmi Černohorského (1979) a iných, aby za každou taxonomickej alebo nomenklatúrickej zmenou nenasledovala mechanicky adekvátna zmena v národnom menosloví. Na druhej strane niekde už je stvájúce meno poskytlo nové využitie. Napríklad Novacký (1953) použil pre rod *Lecanora*, konkrétnie pre druh *L. esculenta* meno *manovník jedlý*. Neskôr sa pre meno rodu zaviedlo poslovenčené vedecké meno *lekanora*. Medzitým sa časť druhov (medzi nimi aj *L. esculenta*) odčlenila do rodu *Aspicilia*. To umožnilo uplatniť staronové meno pre tento rod.

Dbali sme, aby sa slovenské mená podľa možnosti neodlišovali dialektrálne od ještějících českých mien. Napríklad pre rod *Caloplaca* zavádzame meno *krásnica*, ktoré prvý raz v češtine použili Smolař a Hadač (1967), namiesto mena *kaloplaka* (Červenka 1972).

V zozname mien (abecedne usporiadanim podľa vedeckých názvov rodov) je za menom taxónu v zátvorke meno autora, ktorý ho po prvý raz použil v slovenčine, spolu s rokom publikácie. Synonymné názvy sú v zátvorke uvedené kurzívou. Pri citovaní synonyma uvádzame vždy len najstarší prácu, v ktorej sa meno uvádzajú. Nomenklatúra vedeckých mien vychádza z práce Hawkswortha a kol. (1980). Za jazykovú revíziu názvov a ochotnú pomoc pri tvorbe viacerých mien ďakujeme dr. I. Masárovi. Vďakou sme zaviazaní aj prof. dr. Z. Černohorskému, DrSc., a dr. P. Lizoňovi za priateľské posúdenie rukopisu a cenné rady.

Acarospora

A. glaucocarpa

Alectoria

A. nigricans

A. ochroleuca

Anaptychia

A. ciliaris

Aspicilia

A. cinerea

A. esculenta

Bacidia

b. rubella

Baeomyces

B. roseus

B. rufus

mnohospórovka

m. sivoplodá

alektória

(Pišút 1965)

a. černastá (Pišút 1965)

a. bledožltá (Pišút 1965)

jaseňovka

(Peciar — Červenka 1978

ako *jasenovka*)

j. brvitá (Peciar — Červenka 1978)

manovník

(Novacký 1953 ako *Lecanora*)

m. popolavý

m. jedlý (Novacký 1953; *misatec jedlý* Bartušek — Ferianc 1938 ako *Lecanora lekanora mannová* Červenka 1965)

bacídia

b. červenkastá

malohubka

(Novacký in Smolař 1932)

m. ružová

m. ryšavá

Belonia
B. herculina

Bryoria

B. fuscescens

Buellia

B. badia
B. punctata

Caloplaca

C. decipiens

Candelaria

C. concolor

Candelariella

C. vitellina

C. xanthostigma

Cetraria

C. cucullata
C. islandica

C. nivalis

Cetrelia

C. olivetorum

Chrysopsora

C. testacea

Cladonia

C. arbuscula
C. bellidiflora
C. coccifera
C. coniocraea
C. digitata
C. fimbriata

C. furcata
C. gracilis
C. phyllophora
C. pyxidata

belónia

b. karpatská

fúzatec (Bartušek — Ferianc 1938 ako Alectoria)

f. hrivnatý (Bartušek — Ferianc 1938 ako Alectoria jubata)

buélia

b. gaštanová

b. bodkovaná

krásnica (*kaloplaka* Červenka 1972)

k. žltá

svietivec

s. drobnučký

svietivček

s. žltý

s. zlatistý

pľuzgierka (Novacký 1953; *puklerka*

Anonymus 1867, *puklierka* Novacký in Smolař 1932)

p. kapuciovitá (Pišút 1965)

p. islandská (Novacký 1953; *puklerka*, *plúcovník* Anonymus 1867, *lišajník izlandský* Urban 1922, *lišajník pľúčny* Trapl in Rosický 1921, *puklerka islandská* Novacký in Smolař 1932)

p. snežná (Pišút 1965)

diskovka (Novacký 1953 ako Parmelia)

d. olivová

chrysopsóra

ch. miskovitá

dutohlávka (Klemens 1865; *dutohlávok* Bartušek — Ferianc 1938)

d. lesná (Novacký 1953)

d. nádherná (Novacký 1953)

d. červcová (Rehák — Pikula 1938)

d. končistá (Pišút 1965)

d. prstnatá (Novacký 1953)

d. riasnatá (Peciar — Červenka 1978; *dutohlávok strapcový* Bartušek — Ferianc 1938, *dutohlávka strapkatá* Novacký 1953)

d. vidlicovitá (Pišút 1965)

d. štíhla

d. listovitá

d. pohárikovitá (Novacký 1953, *du-*

G. rāngiferina

C. squamosa

C. stellaris

C. verticillata

Coelocaulon

C. aculeatum

Collema

C. cristatum

Dermatocarpon

D. miniatum

D. weberi

Diploschistes

D. calcareus

D. scruposus

Evernia

E. divaricata

E. prunastri

Fulgensia

F. fulgens

Graphis

G. scripta

Haematomma

H. ventosum

Hypocenomyce

H. scalaris

Hypogymnia

H. physodes

Icmadophila

I. ericetorum

Lasallia

tohlávok pohárikovitý Bartušek —

Ferianc 1938)

d. sobia (Klemens 1865; *lyšajník soboživný* Matzenauer 1874, *dutohlávok sobí* Bartušek — Ferianc 1938)

d. šupinkatá (Pišút 1965)

d. horská (Novacký 1953)

d. praslenovitá (*d. praslenatá* Novacký 1953)

rožkovec

r. tŕňovitý

koléma (Červenka 1965 ako *kolema*)
k. hrebenatá

kožnatka

k. pupkovitá

k. vodná

sivoš

s. vápencový

s. drsný

konárnik (Novacký 1953, *vetvičník* Klíma in Polívka 1921)
k. vidlicovitý
k. slivkový (Klíma in Polívka 1921 ako *vetvičník*)

blýskavka

b. žltá

čiarovka (Červenka 1965; *čiarnička* Novacký in Smolař 1932, *čiaročka* Pišút 1965)

č. sivá (č. *písmen*. Červenka 1965)

krvnatka

k. hôlna

šáločka

š. šupinkatá

diskovka (Novacký 1953 ako Parmelia; *terčovka* Benik in Pastejšík 1930 *mištičkovica* Bartušek — Ferianc 1938 ako Parmelia)

d. blublinatá (Novacký 1953; Benik in Pastejšík 1930 ako *terčovka*, Bartušek — Ferianc 1938 ako *mištičkovica*)

iskrovka

i. vresová

pupkovka (Novacký 1953 ako *Umbilicaria*)

L. pustulata	p. obyčajná (Novacký 1953)
Lecanora	lekanora (Červenka 1965; <i>misnička</i> Klemens 1865, <i>strupatka</i> Klíma in Polívka 1921, <i>šialička</i> Novacký in Smolař 1932, <i>misatec</i> Bartušek — Ferianc 1938)
L. conizaeoides	l. zelenkastá
L. muralis	l. múrová (Pišút 1976)
Lecidea	šaločka
L. fuscoatra	š. hnedočierna
Lecidella	šaločka
L. carpathica	š. karpatská
Lepraria	leprária
L. incana	l. sivastá
Leptogium	napúchavec
L. lichenoides	n. lalôčkatý
Letharia	letária
L. vulpina	l. liščia
Lobaria	jamkatec (Novacký 1947; <i>dolikatec</i> Novacký in Smolař 1932, <i>jamkavec</i> Bartušek — Ferianc 1938)
L. amplissima	j. veľký
L. pulmonaria	j. plúčny (Novacký 1947; Novacký in Smolař 1932 ako <i>dolikatec</i>)
Nephroma	nefróma
N. arcticum	n. severská
Ochrolechia	svetlokôrka
O. pallescens	s. bledastá
Parmelia	diskovka (Novacký 1953; <i>mištičkovica</i> Bartušek — Ferianc 1938)
P. caperata	d. kučeravá (Peciar — Červenka 1978)
P. conspersa	d. žltastá (<i>mištičkovica poprásená</i> Bartušek — Ferianc 1938)
P. pulla	d. hnedočierna
P. saxatilis	d. skalná (Pišút 1965)
P. sulcata	d. ryhovaná (Pišút 1965)
P. taractica	d. lesklá
P. tiliacea	d. lipová (Novacký 1953)
Parmeliopsis	diskovnica
P. ambigua	d. pomúčená
Peltigera	štítinatec (Bartušek — Ferianc 1938; <i>havnatka</i> Broul 1923, <i>hávnatka</i> Novacký in Smolař 1932)
P. apftosa	š. zelený
P. canina	š. psí (Novacký 1947; <i>havnatka psia</i>

P. horizontalis	Broul 1923, <i>hávnatka psia</i> Novacký in Smolař 1932)
P. polydactyla	š. vodorovný (Pišút 1965) š. laločnatý (<i>mnoholaločnatý</i> Pišút 1965)
Pertusaria	pertusária (<i>nešťovnica</i> Klemens 1865)
P. albescens	p. belavá
P. amara	p. horká
Physcia	fyscia (Červenka 1972)
P. adscendens	f. brvitá
P. stellaris	f. hviezdzovitá
Physconia	fyskónia
P. grisea	f. sivá
Platismatia	pluzgierka (Pišút 1965 ako <i>Cetraria</i>)
P. glauca	p. sivá (Pišút 1965)
Pseudevernia	pakonárnik (Pišút 1965; <i>vetvičník</i> No- vacký in Smolař 1932 ako <i>Evernia</i>) p. otrubový (Pišút 1965; <i>vetvičník</i> <i>otrubičný</i> Novacký in Smolař 1932)
P. furfuracea	hnedovlas
Pseudephebe	h. chlípkavý
P. pubescens	psóra
Psora	p. červenkastá
P. decipiens	braňička
Psorina	b. kľbkovitá
P. conglomerata	jadrovníčka
Pyrenula	j. lesklá
P. nitida	stužkovec (Bartušek — Ferianc 1938; <i>rozzďovka</i> Klíma in Polívka 1921)
Ramalina	s. pomúčený (Peciar — Červenka 1978)
R. farinacea	s. jaseňový (Bartušek — Ferianc 1938 ako <i>jasenový</i> ; <i>rozzďovka jase- nová</i> Klíma in Polívka 1921)
R. fraxinea	s. poprášený (Peciar — Červenka 1978)
R. pollinaria	zemepisník (Červenka 1965)
Rhizocarpon	z. mapovitý (Červenka 1965; <i>lišajník</i> <i>zemepisný</i> Klíma in Polívka 1921 ako <i>Lecidea geographica</i> , Trapl in Rosický 1921)
R. geographicum	skalinák (Bartušek — Ferianc 1938; <i>skalačka</i> Klemens 1865, <i>skalnička</i> Červenka 1965)
Roccella	s. chaluhovitý
R. fuciformis	s. farbiarsky (Bartušek — Ferianc 1938; <i>skalačka farbiarska</i> Klemens
R. tinctoria	

- Scoliciosporum**
S. chlorococcum
- Solorina**
S. crocea
S. saccata
- Squamaria**
S. cartilaginea
S. gypsacea
S. lamarckii
- Stereocaulon**
S. nanodes
S. tomentosum
S. vesuvianum
- Sticta**
s. sylvatica
- Thamnolia**
T. vermicularis
- Toninia**
T. caeruleonigricans
- Umbilicaria**
U. cylindrica
U. deusta
U. esculenta
U. polyphylla
- Usnea**
U. barbata
- U. faginea*
U. filipendula
U. hirta
- U. longissima*
- Verrucaria**
V. nigrescens
- Xanthoria**
- 1865, *lyšajník lakmusový* Matzenauer 1974, *lišajník barviarsky* Klíma in Polívka 1921, *skalačka barviarska* Broul — Herodes 1927, *skalnička farbiarska* Červenka 1965)
- kôrovník**
k. zrnkovitý
- solorína** (*solorinka* Červenka 1972)
s. Šafranová
s. vreckovitá
- skvamarína**
s. chrupkovitá
s. sadrovcová
s. biela
- drevkatec**
d. nizučký
d. plstnatý
d. horský
- stikta** (*Červenka* 1972)
s. lesná
- tamnólia**
červovitá
- riasanka**
r. obyčajná
- pupkovka** (*Novacký* 1953)
p. brvitá
p. hnédá (*Pišút* 1965)
p. japonská (*Červenka* 1965)
p. lupenatá (*mnoholupeňovitá* *Pišút* 1965)
- bradatec** (*Novacký* 1953; *povrazovka* Broul 1923)
b. obyčajný (*Vaníková* in *Novotná* — *Hendrych* 1955; *lišajník bradaty* Trapl in *Rosický* 1921, *Klíma* in *Polívka* 1921, *povrazovka obecná* Broul 1923, *povrazovka bradatá* *Papay* in *Krejčík* 1933)
b. bukový
b. drsný
b. srstnatý (*Peciar* — *Červenka* 1978)
b. najdlhší (*Červenka* 1965))
- bradavnica**
b. černastá
- diskovník** (*Novacký* 1953; *terčovka* *Klíma* in *Polívka* 1921 ako *Pármel*)

X. elegans
X. parietina

lia, Trapl in Rosický 1921, *mištičkovnica* Bartušek — Ferianc 1938,
Rehák — Pikula 1938)

d. oranžový
d. múrový [Vaníková in Novotná —
Hendrych 1955; *terčovka múrová*
Trapl in Rosický 1921, Klíma in Po-
lívka 1921, *mištičkovica múrová* Bar-
tušek — Ferianc 1938, Rehák —
Pikula 1938]

Slovenské národné múzeum, Vajanského nábr. 2, Bratislava
Ustav experimentálnej biológie a ekológie SAV, Mlynské nivy 59, Bratislava
Botanická záhrada UK, nábr. arm. gen. L. Svobodu 11, Bratislava

LITERATÚRA

- Anonymus: Islandský lišajník. Obzor, Skalica, 1 (4), 1867, s. 27.
- BARTUŠEK, V. — FERIANC, O.: Rastlinopis so všeobecným záverom botaniky pre vyššie triedy stredných škôl a pre učiteľské ústavy. Praha — Prešov, Čs. grafická unie 1938. 294 s.
- BROUL, F.: Prírodopis pre meštianske školy slovenské (vydanie pre chlapcov aj dievčence). IV. stupeň (pre IV. triedu). Olomouc, R. Promberger 1923. 214 s.
- BROUL, F. — HERODES, K.: Prírodopis pre jednorocný náukobeh pri meštianskych školách (V. ročník). Olomouc. R. Promberger 1927. 107 s.
- ČERNOHORSKÝ, Z.: Národné odborné jmenosloví lišejníků (lichenizovaných hub). In: K problematice českého odborného jmenosloví rastlin. Red. J. Holub. Praha, Studie ČSAV, 6, 1979, s. 63—68.
- ČERVENKA, M.: Základy systému výtrusných rastlín. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1965. 313 s.
- ČERVENKA, M. a kol.: Klúč na určovanie rastlín. II. diel. Slizovky a huby. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1972. 392 s.
- HADAČ, E. a kol.: Praktická cvičení z botaniky pro pedagogické fakulty. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 158 s.
- HAWKSWORTH, D. L. — JAMES, P. W. — COPPINS, B. J.: Checklist of British lichen-forming, lichenicolous and allied fungi. Lichenologist, 12, 1980, s. 1—115.
- KLEMENS, J. B.: Lišajníky v prírode a v hospodárstve domácom. In: Národní kalendář na obyčajný, 365 dní majúci rok po narodení Krista Pána 1866. Banská Bystrica, Matica slovenská 1865, s. 126—132.
- KREJČÍK, J.: Prírodopis pre meštianske školy slovenské IV. Prírodopis pre jednorocné učebné kurzy (IV. triedy) pri školách meštianskych. Praha, Čs. grafická unie 1933. 262 s.
- MATZENAUER, O. F.: Krátky prírodopis pre slovenské národné školy. Banská Štiavnica, A. Joerges 1874. 90 s.

- NOVACKÝ, J. M.: Botanika pre vyššie triedy stredných škôl. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1947. 265 s.
- NOVACKÝ, J. M.: Systematika rastlín výtrusných. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1953. 194 s.
- NOVOTNÁ, A. — HENDRYCH, R.: Botanika pre pedagogické školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955. 158 s.
- OPIZ, F. M.: Seznam rastlin kveteny české. Praha, Matice česká 1852. 216 s.
- PASTEJŘÍK, J.: Prírodoveda pre ľudové školy [6., 7 a 8. rok školský]. Praha, Štátne nakladateľstvo 1930. 283 s.
- PECIAR, V. — ČERVENKA, M.: Huby. In: Z našej prírody. Rastliny, horniny, minerály, skameneliny. Red. J. Krejča. Bratislava, Príroda 1978. 397 s.
- PIŠÚT, I.: Oddelenie lišajníky (Lichenes). In: Malý kľúč výtrusných rastlín I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 286 s.
- PIŠÚT, I. a kol.: Kľúč na určovanie výtrusných rastlín. III. diel. Lišajníky, machorasty a papraďorasty. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 244 s. + 7 farebných príloh.
- POLÍVKA, F.: Rastlinopis pre nižšie triedy stredných škôl. Olomouc, R. Promberger 1921. 231 s.
- PRESL, J. S.: Všeobecný rastlinopis, čili: Popsání rostlin we wšelikém ohledu užitečných a škodlivých. Praha, Matice česká 1846. 32+2074 s.
- ROSICKÝ, J.: Botanika pre vyššie triedy stredných škôl. Praha, Čs. grafická unie 1921. 263 s.
- REHÁK, B. — PIKULA, J.: Botanika pre vyššie triedy stredných škôl a učiteľské ústavy. Praha — Prešov, Čs. grafická unie 1938, 297 s.
- SMOLÁR, G.: Botanika pre vyššie triedy stredných škôl. Praha, Prof. nakl. a kníhkupectvo 1932. 272 s.
- URBAN, J. V.: Stručný prehľad prírodopisu. Praha, Štátne nakladateľstvo 1922. 80 s.

Terminológia rastlinnej embryológie III

Terminológia rastlinnej embryológie III je posledná časť prehľadu termínov z oblasti rastlinnej embryológie. Prvé dve časti sme uverejnilí v našom časopise ako výsledok práce terminologickej komisie Slovenskej botanickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, 15, 1981, s. 159—164, a s. 340—345). Posledná časť obsahuje termíny z oblasti opelenia, oplodnenia, embryogenézy a niektoré základné termíny z oblasti stavby a štruktúry semena. Rastlinná embryológia sa nezaobíde bez mnohých ďalších termínov, napríklad termínov z okruhu meiózy, inkompatibility atď. Tie sa však budú postupne spracúvať v terminológiach príbuzných vedných odborov, najmä rastlinnej cytológie a genetiky.

adventívna polyembryónia

osobitný typ nepravej polyembryónie, pri ktorom vznikajú popri zárodku zo zygoty ďalšie prídavné (adventívne) zárodky zo somatických buniek nucela alebo integumentov

adventívne embryo

embryo, ktoré vzniká z bunky nucela alebo integumentu pri polyembryónii

aleurónové vrstvy

vrstvy buniek v endosperme tráv hromadiace zásobné bielkoviny

aleurónové zrná = aleurónové vakuoly = proteínové telieska

bunkové útvary vakuolárneho pôvodu, v ktorých sa ukladajú zásobné bielkoviny v semenách

alogamia (allogamia) = cudzoopelenie

opelenie peľom iného jedinca toho istého taxónu

androgenetické embryo

embryo, ktoré vzniká z jadra alebo bunky samčieho gametofytu

androgenéza

typ apomixie, pri ktorom sa zárodek vyvíja z jadra alebo bunky samčieho gametofytu

androgenéza in vitro

vývin embryí z exstirpovaných mikrospór alebo z mikrospór v exstirpovanych tyčinkách v umelých podmienkach

anemogamia = anemofilia (anemophilia) = vetroopelivost

opelenie, pri ktorom sa peľ prenáša vetrom

animalofilia pozri zoidiogamia**apogamia**

typ apomixie, pri ktorom sa zárodek nevyvíja z oplodnejnej vajcovej bunky, ale z niektoréj inej bunky zárodkového mieška, napr. zo synergidy alebo z antipódy

apomixia (apomixis)

typ nepohlavného rozmnožovania semenom, pri ktorom vzniká embryo bez syngamie

aporogamia

preniknutie peľového vrecúška do zárodočného mieška inou časťou vajíčka než cez mikropylu

apospória = somatická apospória

typ apomixie, pri ktorom zárodkový miešok vzniká zo somatickej bunky

arilloid (arilloidum)

menší mäsitý výrastok vonkajšieho vajíčkového obalu

autogamia (pollinatio autoclina) = samoopelenie

opelenie peľom toho istého jedinca

automixia

typ apomixie, pri ktorej vzniká diploidné embryo z neoplodnejnej vajcovej bunky, v ktorej sa počet chromozómov zdvojnásobí spontánne alebo po splynutí s niektorou inou haploidnou bunkou zárodkového mieška

azygotické embryá

embryá, ktoré nevznikajú zo zygoty

bezbielkové semeno (semen exalbuminosum)

semeno, ktorého bielok sa spotreboval už počas embryogenézy

bielok (albumen)

zásobné pletivo v semene utvorené samým endospermom alebo endospermom spolu s perispermom

bielkové semeno (semen albuminosum)

semeno obsahujúce v čase zrelosti bielok, ktorý sa spotrebuje pri klíčení blastoméry

označenie pre apikálnu a bazálnu bunku dvojbunkového proembrya krytosenných rastlín

bližna (stigma)

apikálna, zväčša papilózna časť piestika, na ktorej sa zachytáva a kličí peľ

bunkový endosperm = **celulárny endosperm**

typ endospermu krytosenných rastlín, pri ktorom po každom delení jadra nasleduje cytokinéza

cikatrikula (cicatricula micropyles)

stopa po zrastenej mikropyle v podobe jamky, hrboľeka alebo hrebienka

cudzoopelenie pozri **alogamia**

čnelka (stylus)

horná, spravidla zúžená časť piestika medzi semenníkom a bližnou, cez ktorú prerastajú peľové vrecúška k vajíčkam

dedičná apomixia pozri **neredukovaná apomixia**

dichogamia

dozrievanie samčích a samičích generatívnych orgánov s časovým posunom, ktorý sfáňuje alebo vylučuje samoopelenie

dikotýlia

prítomnosť dvoch klíčnych listov na zárodku

diplospória = **generatívna apospória**

typ neredukovanej apomixie, pri ktorom vzniká diploidný zárodkový miešok ako dôsledok porúch v meióze

dispermia

oplodnenie vajcovej bunky dvoma spermatickými bunkami

dutá čnelka

čnelka, ktorá má vnútri kanálik vystlatý žľaznatou pokožkou

dvojité oplodnenie

oplodnenie krytosenných rastlín, pri ktorom jedna spermatická bunka splýva s vajcovou bunkou a druhá spermatická bunka s centrálnou bunkou zárodkového mieška

elajozóm (elaiosoma)

mäsko (caruncula), obsahujúce olej alebo tuky

embryo pozri **zárodot**

embryogenetické typy

typy vývinu embryí podľa klasifikačných systémov

embryogenéza (embryogenesis)

proces vývinu zárodku od zygoty až po jeho zrelosť

embryogenéza in situ

vývin embryo na materskej rastline

embryogenéza in vitro

vývin embrya mimo materskej rastliny v umelých podmienkach

embryoïd

útvar štruktúrne a funkčne podobný embryo, ktorý vzniká v umelom prostredí asexuálne zo somatických buniek

embryonálna dutina (angl. *embryo cavity*)

dutina vznikajúca rozkladom endospermu v okolí vyvíjajúceho sa zárodku

embryonálna os = plumulárno-radikulárna os = zárodková os

podstatná časť embrya bez kličnych listov utvorená plumulou, radikulou, hypokotylom a prípadne aj mezokotylom

endosperm (endospermium, albumen internum) = **vnútorný bielok**

zásobné pletivo v semene, ktoré je pri nahosemenných rastlinách haploidné a vzniká z megaprotália a pri kryptosemenných rastlinách triploidné a vzniká delením primárnej endospermálnej bunky

epiblast

výrastok zárodku tráv, ktorý sa považuje za rudimentárny kličny list alebo za výrastok osi koleorízy, prípadne štítku, alebo za výstupok vznikajúci zohnutím zárodku

epistáza

čiapkovitý výrastok nucelového pôvodu v mikropylárnej oblasti vajíčka

extirpovaný zárodek

zárodek izolovaný zo semena

exsudát blizny

adhezívny viskózny výlučok pokrývajúci povrch niektorých blizien

foropódium (phoropodium)

výrastok pútka alebo pútca semena

gametocidy

chemické látky schopné vyvolat degeneráciu pohlavných buniek

gamogenická fáza oplodenia

fáza oplodenia zahŕňajúca syngamiu a konfluáciu

geitonogamia

typ autogamie, pri ktorom sa opelenie uskutočňuje peľom iného kvetu toho istého jedinca

generativna apospória pozri **diplospória****globoid**

teliesko v aleurónovom zrne, ktoré obsahuje fytín (vápenato-horečnatú soľ kyseliny hexafosforečnej)

globulárne embryo

vývinová fáza, v ktorej sú bunky embrya usporiadane do guľovitého útvaru

haustóriá vo vajíčku a v semene

výrastky zárodkového mieška, antipód, synergíd, suspenzora alebo endospermu do okolitých pletív

helobiálny endosperm

typ endospermu kryptosemenných rastlín, pri ktorom po delení primárneho endospermálneho jadra vzniká priečadka deliaca endosperm na dve komôrky, v ktorých istý čas prebieha voľnojadrové delenie a až neskôr nastupuje celularizácia

heterospermia = heterofertilizácia

oplodnenie vajcovej bunky a centrálnej bunky spermatickými bunkami pochádzajúcimi z rôznych peľových vrecúšok

heterostýlia (heterostylia) = rôznočnelkovosť

rozdialna poloha alebo dĺžka čneliek a tyčinek v tom istom kvete, ktorá stáže samoopelenie

hílum pozri semenná jazva**homogamia**

súčasné dozrievanie samičích a samičích generatívnych orgánov v kvete

homostýlia (homostylia)

rovnaká dĺžka čneliek a nitiek tyčinek v kvete

hrebienok (crista)

podlhovastý mäsitý výrastok, ktorý vznikol proliferáciou púta

hruškovité embryo = torpédotvité embryo

vývinová fáza embrya, ktorá vzhľadom pripomína hrušku, prípadne torpédo

hydrogamia = hydrofilia (hydrophilia) = vodoopelivosť

opelenie, pri ktorom sa peľ prenáša vodou

hypofýza

bunka na rozhraní medzi vlastným embryom a suspenzorom, z ktorej sa vyvíja podstatná časť pletiv radikuly kryptosemenných rastlín

hypokotyl (hypokotylus)

prvý stonkový článok, ktorý sa zakladá v zárodku medzi radikulou a mestom inzercie klíčnych listov

chalázogamia

preniknutie peľového vrecúška do zárodkového mieška cez chalazálnu oblasť vajíčka

chazmogamia (chasmogamia)

opelenie otvoreného, plne rovinutého kvetu

chloroembryofytá (chloroembryophyta)

rastliny, ktorých embryá obsahujú počas embryogenézy chlorofyl

integumentová adventívna polyembryónia

typ polyembryónie, pri ktorom adventívne embryá vznikajú z buniek integumentu

intraovariálne opelenie

umelé opelenie vnesením peľových zŕn alebo peľových vrecúšok priamo do semenníka k vajíčkam

jadrový endosperm = nukleálny endosperm

typ endospermu kryptosemenných rastlín, pri ktorom sa delením primárneho endospermálneho jadra utvorí najprv voľnojadrové syncytium a až neskôr vznikajú okolo jadier bunkové steny

jednoduchá polyembryónia pozri nepravá polyembryónia**jednoduché oplodnenie**

oplodnenie, pri ktorom jedna spermatická bunka splýva so samičou gamétou a druhá degeneruje

kalusová androgenéza pozri nepriama androgenéza**karyogamia**

splynutie jadier pohlavných buniek v procese oplodnenia

kleistogamia (cleistogamia)

autogamia pri kvetoch, ktoré sa ani v čase dospelosti neotvárajú

klična pošva pozri **koleoptila****klična prieplinka** (areola embryonalis)

prehľbené miesto na povrchu semen alebo plodov (zín), kde je pod osemenním alebo oplodím uložené embryo

kličny hrbolček (papilla embryitega)

vypuklina osemenia na mieste, kde sa ho z vnútornej strany dotýka radikula embrya a kde radikula preráža osemenie pri klíčení

kličny list (cotyledon)

prvý list kličnej rastliny založený už v embryu

koeficient diferenciácie embrya

pomer dĺžky vyvíjajúceho sa embrya k jeho šírke

koleoptila (coleoptilis) = **klična pošva**

listová pošva obaľujúca plumulu tráv

koleoptilový uzol

miesto pod koleoptilou, z ktorého sa rozkonáraje provaskulárne pletivo do koleoptily a do základov listov na plumule zárodku

koleoriza

pošva obaľujúca radikulu tráv

konfluácia

splynutie jadra spermatickej bunky s centrálnym jadrom pri dvojitém oplodnení

kotyledonárne uzly

miesta na zárodku pri báze kličnych listov, kde sa zbiehajú provaskulárne povrazce z kličnych listov a zárodkovej osi

kryštaloid

teliesko v aleurónovom zrne obsahujúce kryštalické bielkoviny

leukoembryofytá (leucembryophyta)

rastliny, ktorých embryá neobsahujú počas embryogenézy chlorofyl

lineárne embryo

prvá vývinová fáza embrya väčšiny dvojklíčnolistových rastlín, v ktorej sú bunky usporiadane v jednom rade

masový efekt = **populačný efekt**

skutočnosť, že peľové zrná lepšie klíčia a peľové vrecúška lepšie rastú, ak sú v skupinách alebo kôpkach.

makroméry

bunky vznikajúce delením bazálnej bunky dvojbunkového proembrya kryptosemenných rastlín

mäsko (caruncula)

mäsitý čiaškovitý útvar, ktorý vzniká proliferáciou pútku alebo vonkajšieho integumentu na pútkovej strane semena alebo celej mikropyly

mezokotyl (mesocotylus)

stonkový článok medzi štítkovým a koleoptilovým uzlom zárodku tráv

miesok (arillus)

mäsitý čiaškovitý útvar, ktorý vzniká proliferáciou pútku alebo vonkajšieho vajíčkového obalu

mikroméry

bunky vznikajúce delením apikálnej bunky dvojbunkového proembrya krytosemenných rastlín

mikrospórová androgenéza

vznik embrya delením buniek mikrospóry

monokotylia

prítomnosť jedného klíčneho listu na zárodku

nededičná apomixia pozri **redukovaná apomixia****nediferencované embryo**

embryo, ktoré ostáva počas embryogenézy v globulárnej fáze svojho vývinu a tvorí ho často iba niekoľko buniek (napr. v čeľadiach *Orchidaceae*, *Melastomataceae*)

nepravá plná čnelka

čnelka vyplnená radiálne predĺženými bunkami žlaznej pokojky čnelkového kanálika

nepravá polyembryónia = jednoduchá polyembryónia

vývin viac ako jedného zárodku v semene z viacerých zárodkových mieškov vo vajíčku krytosemenných rastlín alebo z viacerých archegónií vo vajíčku nahosemenných rastlín alebo z buniek nucela a integumentov krytosemenných rastlín

nepriama androgenéza = kalusová androgenéza

jav, pri ktorom delením mikrospóry v umelých podmienkach vzniká najprv haploidné kalusové pletivo a až z neho sa indukuje tvorba embryoïdov

neredučovaná apomixia = dedičná apomixia

typ apomixie, pri ktorom sa zárodkový miešok vyvíja z megasporocytu alebo zo somatickej bunky (napr. z nucela) a jeho bunky majú diploidný (neredučovaný) počet chromozómov

nucelárna adventívna polyembryónia

typ polyembryónie, pri ktorom adventívne embryá vznikajú z buniek nucela

nukleaálny endosperm pozri **jadrový endosperm****obturátor**

výrastok placenty, prípadne aj iných pletív semenníka, ktorý utvorí mostík pre peľové vrecúško prerastajúce k vajíčku

omfalopódium (omphalopodium)

stopa po cievnom zväzku, ktorý v strede semennej jazvy vnikal z pútka do vajíčka

opelenie (pollinatio)

prenesenie alebo premiestnenie peľu na bliznu alebo do mikropyly vajíčka

opeľovacia kvapka

exsudát vylučovaný do mikropyly nahosemenných rastlín v období receptivity samičích strobilov

operkulum (operculum)

drobný výrastok vrchola vnútorného vajíčkového obalu v oblasti mikropyly

oplodnenie (copulatio)

proces zahrňujúci prerastanie peľového vrecúška k vajcovej bunke, splynutie gamét a vzájomné pôsobenie prebytočných peľových vrecúšok s pletivom semena, prípadne aj plodu

oplodnenie in vitro

oplodnenie vajíčka v umelých podmienkach

osemenie = testa

obal semena, ktorý vzniká z vajíčkových obalov

parthenogenéza

vývin embrya z neoplodnenej vajcovej bunky bez účasti samčej gaméty

peľová sterilita

sterilita zapričinená aborciovou peľou počas jeho vývinu

perisperm — perispermum, albumen externum) = vonkajší bielok

zásobné pletivo v semenách niektorých rastlín vznikajúce premenou nucela, ktorý sa nespotreboval počas vývinu vajíčka

placentácia (placentatio)

spôsob umiestnenia vajíčka v semenniku

placentálne oplodnenie

umelé oplodnenie vajíčka exstirpovaného spolu s časťou placenty

plazmagamia

splynutie cytoplazmy gamét pri oplodnení

plná čnelka

čnelka, ktorej stred je vyplnený prevodovým pletivom

plumula

základ stonkového vrchola na embryo

plumulárno-radikulárna os pozri embryonálna os**pädvesok pozri suspenzor****polyembryónia**

vývin viacerých zárodkov v jednom semene

polykotylia

prítomnosť viacerých kličnych listov na zárodku; rozlišuje sa trikotylia, tetrakotylia, pentakotylia atď.

polyspermia

oplodnenie vajcovej bunky viacerými spermatickými bunkami

poprehýbaný endosperm pozri ruminatný endosperm**populačný efekt pozri masový efekt****porogamia**

preniknutie peľového vrecúška do zárodkového mieška cez mikropylu vajíčka

postgamogenická fáza oplodnenia

fáza oplodnenia zahŕňajúca vzájomné pôsobenie prebytočných peľových vrecúšok s pletivami semena, prípadne plodu

pravá polyembryónia

vývin viacerých zárodkov z buniek jedného zárodkového mieška vo vajíčku krytosemenných rastlín alebo rozštiepením proembrya pri nahosemenných aj krytosemenných rastlinách

prevodové pletivo (angl. transmitting tissue, conducting tissue) = stigmatoidné pletivo (angl. stigmatoid tissue)

pletivo vnútri plných čneliek, cez ktoré prerastajú peľové vrecúška k vajíčkam

priama androgenéza = spórová androgenéza

jav, pri ktorom vzniká embryo priamo delením mikrospóry v umelých podmienkach

primárna endospermálna bunka

oplodnená centrálna bunka zárodkového mieška, z ktorej vzniká endosperm krytosemenných rastlín

primárne endospermálne jadro

triploidné (zriedkavejšie polyploidné) jadro primárnej endospermálnej bunky, ktoré vzniklo splynutím centrálneho jadra zárodkového mieška s jadrom spermatickej bunky

primárny endosperm

haploidné zásobné pletivo v semene nahosemenných rastlín, ktoré vzniká z megaprotália

proembryo (proembryon)

prvá vývinová fáza zárodku pred založením klíčnych listov

progamogenická fáza oplodnenia

fáza oplodnenia zahrňajúca opelenie, vykličenie peľového zrna a prerastanie peľového vrecúška k vajcovej bunke

prokambium

základ vodivých pletív v embryu

protandria = proterandria = prvopeľovosť

dozrievanie samičích generatívnych orgánov pred samičimi

proteínové telieska pozri aleurónové zrná**protoderma**

pokožka embrya

protogynia = proterogynia = prvobliznovosť

dozrievanie samičích generatívnych orgánov pred samičimi

prvopeľovosť pozri protandria**pseudogamia**

typ apomixie, pri ktorom už peľové zrno na blizne alebo prerastajúce peľové vrecúško stimuluje vývin a delenie neoplodnej vajcovej bunky

pútec pozri semený šev**rafe pozri semený šev****radikula (radicula) = zárodkový koreň**

embryonálna vývinová fáza koreňa

radikulárne pokojové centrum

zána mitoticky málo aktívnych buniek, ktorá vznikne počas embryogenézy v apikálnom meristéme radikuly

receptivita blizny

schopnosť blizny umožniť klíčenie peľu a prerastanie peľových vrecúšok k vajičkam

redukovaná apomixia = nededičná apomixia

typ apomixie, pri ktorom sa megasporocyt redukčne delí, takže bunky zárodkového mieška majú haploidný (redukovaný) počet chromozómov

redukované embryo

nediferencované embryo, zväčša globulárneho tvaru, rozlišené iba na apikálnu a bazálnu časť (napr. v čeľadi *Pirolaceae*)

rôznočnelkovosť pozri **heterostýlia**

ruminátny endosperm = **poprehýbaný endosperm**

endosperm s početnými výbežkami do semenného obalu
samčia sterilita

neschopnosť rastliny tvoriť funkcie schopný pre
samoopelenie pozri **autogamia**

sarkotesta (sarcotesta)

mäsitá vonkajšia vrstva osemenia

sekundárny endosperm

triploidné zásobné pletivo v semene krytosemenných rastlín, ktoré vzniká delením primárnej endospermálnej bunky

semenný šev = **pútec** = **rafe** (raphe)

stopa po pútku pri rastenom na anatropné alebo kampylotropné vajíčko

semenná jazva = **hilum** (hilum)

stopa po pútku na mieste, kde cievny zväzok vchádzal do vajíčka

semigamia

typ apomixie, pri ktorom jadro spermatickej bunky vnikne do vajcovej bunky a vyvolá jej delenie, ale nesplynie s jej jadrom

skutelárny uzol pozri **štítkový uzol**

skutelum pozri **štítok**

somatická apospória pozri **apospória**

somatická embryogenéza

diferenciácia embryoidov zo somatických buniek *in vitro*

spermotylíum (spermotylium)

hrbolček nad miestom, kde cievny zväzok vnikal z pútku do vajíčka

spórová androgenéza pozri **priama androgenéza**

srdcovité embryo

vývinová fáza, v ktorej sa zakladajú klíčne listy embrya, čím vzniká útvar pripomínajúci srdce

sterilita

neschopnosť rastliny tvoriť semená

stigmatoidné pletivo pozri **prevodové pletivo**

suchá blizna

blizna, ktorá nevylučuje tekutý exsudát

suspenzor (suspensor) = **podvesok**

jednobunkový alebo viacbunkový útvar, ktorý upevňuje zárodotok v megaprotáliu nahosemenných rastlín alebo v zárodkovom miešku krytosemenných rastlín

syngamia

splynutie gamét v procese oplodnenia

štica (coma)

zväzok vlasovitých trichómov integumentového pôvodu pri pútku alebo aj na iných častiach semena

štiepna polyembryónia (angl. cleavage polyembryony)

typ pravej polyembryónie, pri ktorej sa proembryo rozštiepi a vzniká z neho v semene viac embryí

štítkový uzol = skutelárny uzol

miesto v zárodku tráv, odkiaľ sa rozkonáruje provaskulárne pletivo do štítku aj do zárodkovej osi

štítok = skutelum (scutellum)

útvár na zárodku tráv priliehajúci k endospermu, ktorý sa zväčša považuje za klíčny list

testa pozri osemenie**torpédotivé embryo pozri hruškovité embryo****tyčinková sterilita**

sterilita zapričinená degeneráciou alebo abnormálnym vývinom tyčiniek
upevňovacie bunky (angl. tiers)

bunky v bazálnej časti suspenzora nahosemenných rastlín

vajičková androgenéza

typ apomixie, pri ktorom sa zárodek vyvíja z jadra spermatickej bunky, ktoré nahradilo degenerované jadro vajcovej bunky

vetroopelivosť pozri anemogamia**vlhká blizna**

blizna v čase zrelosti pokrytá tekutým exsudátom

vnútorný bielok pozri endosperm**vodoopelivosť pozri hydrogamia****vonkajší bielok pozri perisperm****zárodková os pozri embryonálna os****zárodek = embryo (embryon)**

najmladšie vývinové štádium rastliny, ktorá sa vyvíja v semene zo zygoty a pri apomixii aj z inej bunky gametofytu alebo sporofytu

zoidiogamia = zoidiofilia (zoidophilia) = animalofilia

opelenie, pri ktorom peľ prenášajú živočichy

zygota

oplodená vajcová binka, z ktorej sa vyvíja embryo

x — telieska

degenerované zvyšky jadra synergidy a vegetatívneho jadra v mase cytoplazmy, ktorá ostala v mikropylárnej oblasti zárodkového mieška po prasknutí pelového vrecúška

Základné názvy z astronómie*

aberácia

1. odchýlka svetelného lúča prichádzajúceho od pozorovaného kozmického telesa spôsobená pohybom pozorovateľa a konečnou rýchlosťou svetla
2. optická chyba

antihmota

hmota zložená z antičastic

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpisu astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce Astronomickej terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, 13, 1979, s. 340—345; 14, 1980, s. 158—172 a 363—367; 15, 1981, s. 176—178; 16, 1982, s. 168—172).

astrometria = pozičná astronómia

odvetvie astronómie zaoberajúce sa presným meraním polohy a pohybu kozmických objektov

astronomická refrakcia

odchýlka svetelného lúča lomom svetla pri prechode zemskou atmosférou
BD

skratka hviezdneho katalógu Bonner Durchmusterung

bolometer

prístroj na meranie celkového množstva žiarenia objektu

brzdné žiarenie

elektromagnetické žiarenie vznikajúce pri nerovnomernom pohybe nabitych častic

CNO cyklus = uhlikový cyklus

uhlíkovo-dusíkovo-kyslíkový cyklus jadrových reakcií vnútri hviezd

denná aberácia

aberácia spôsobená rotáciou Zeme

deutérium = tažký vodík

izotop vodíka, ktorého jadro obsahuje protón a neutrón

deuterón

jadro deutéria

fundamentálna hviezda

hviezda, ktorej poloha je určená priamym nadviazaním na jarný bod a svetový rovník

fundamentálny katalóg hviezd

katalóg obsahujúci fundamentálne hviezdy

gama astronómia

astronómia študujúca kozmické objekty v oblasti vlnových dĺžok kratších ako 0,01 nm

geocentrická poloha

poloha kozmického objektu vzhľadom na stred Zeme

gyrosynchrotrónne žiarenie

nespojité žiarenie vyžarované nerelativistickými nabitymi časticami pohybujúcimi sa v magnetickom poli

infračervená astronómia

astronómia študujúca kozmické objekty v intervale vlnových dĺžok od 780,0 nm do 1 mm

lom svetla = refrakcia svetla

jav na rozhraní dvoch prostredí, pri ktorom časť svetla prechádza rozhraním a mení svoj smer

magnetické brzdné žiarenie pozri **synchrotrónne žiarenie****medzihviezdne molekuly**

molekuly v medzihviezdnom priestore

oblasť H I

oblasť medzihviezdného neutrálneho vodíka

oblasť H II

oblasť medzihviezdného ionizovaného vodíka

plazma

ionizovaný plyn s dostatočne vysokou koncentráciou elektricky nabitých častic, ktorých náboje sa približne kompenzujú

pozičná astronómia pozri **astrometria****pp cyklus = protónovo-protónový cyklus**

cyklus protónovo-protónových reakcií vnútri hviezd

protónovo-protónová reakcia

jadrová reakcia, v ktorej sa zlučujú dva protóny na deutérium

protónovo-protónový cyklus pozri **pp cyklus****referenčná hviezda**

hviezda, vzhľadom na ktorú určujeme relativnu polohu iného objektu
refrakcia pozri **lom svetla**

ročná aberácia

aberácia spôsobená pohybom Zeme okolo Slnka

scintilácia

veľmi rýchle kolísanie jasnosti hviezd pri prechode ich svetla zemskou atmosférou v dôsledku drobných virívych pohybov atmosféry

seeing

kvalita teleskopického obrázku hviezy podmienená nestálosťou zemskej atmosféry; meria sa v uhlovej mieri

sekulárna aberácia

aberácia spôsobená vlastným pohybom Slnka

synchrotrónne žiarenie = magnetické brzdné žiarenie

spojité elektromagnetické žiarenie emitované relativistickými nabitými časťami pohybujúcimi sa v silnom magnetickom poli

tažký vodič pozri **deutérium****uhlikový cyklus** pozri **CNO cyklus****uhlová vzdialenosť**

zdanlivá vzdialenosť dvoch bodov vyjadrená v uhlovej mieri

uhlový priemer

zdanlivý priemer kozmických objektov vyjadrený v uhlovej mieri

DISKUSIE

Z terminológie onomastiky

LADISLAV DVONČ

1. Onomastika ako náuka o vlastných menách má dnes rozpracovanú sústavu termínov, ktorými sa postihujú základné pojmy tejto disciplíny, najmä rozličné typy vlastných mien, ako aj rozličné procesy, ktoré sa týkajú vzniku a vývinu vlastných mien. Pri používaní niektorých termínov sa stretávame s istým kolísaním alebo s istou nejednotnosťou. Je tu však úsilie normalizovať túto terminológiu, zjednotiť jej používanie, hoci úplné zjednotenie nemožno dosiahnuť so zreteľom

na ustavičný rozvoj disciplíny a s tým súvisiaci pohyb v jej terminológii.

Niekteré slovenské onomastické termíny sa zaznamenávajú v príručke *Základná jazykovedná terminológia* (1952). Najpodrobnejšie je slovenská onomastická terminológia zachytená v prvom vecne usporiadanej súpise týchto termínov, ktorý vyšiel pod názvom *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky* (ďalej ZTSO) v časopise *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV r. 1973*. V tomto súpise sa uvádzajú nielen termíny, ktoré sa používajú v jednotlivých slovanských jazykoch a okrem toho aj v nemčine, ale zároveň sa podáva aj výklad týchto termínov a pri niektorých termínoch sú aj príklady (najčastejšie z češtiny). Niektoré onomastické termíny sú zachytené aj v *Slovníku slovanské lingvistickej terminologie* (1977) alebo v práci J. Horeckého — A. Rácovej *Slovník jazykovedných termínov* (1979). Na tomto mieste si chceme všimnúť používanie niektorých základných termínov v našej onomastickej, prípadne aj širšie lingvistickej literatúre. Pri každom termíne budeme vychádzať zo spomínamej základnej sústavy a terminológie slovanskej onomastiky ako diela, ktoré má dnes normatívny ráz.

2.1 V ZTSO sa pre slovenčinu uvádzajú termín *proprium*, za ním v zátvorke *onymum* a domáci dvojslovny výraz *vlastné meno*. Týmto termínom sa označuje „slovo nebo slovní spojení, ktoré na rozdíl od obecných substantív hlavně pojmenovává a tím identifikuje jednotlivé objekty“ (s. 81). Medzi češtinou a slovenčinou je rozdiel pri prvom termíne, ktorý je cudzieho, latinského pôvodu. V češtine je tu dvojslovne pomenovanie *nomen proprium*, v slovenčine iba *proprium*. V Základnej jazykovednej terminológii sa na prvom mieste uvádzajú termín *vlastné podstatné meno*, za ním *proprium*. Slovník slovanské lingvistickej terminologie má (*nomen*) *proprium*, *vlastné meno*. Horecký — Rácová (s. 183) uvádzajú *vlastné podstatné meno = proprium* ako „podstatné meno pomenúvajúce jednotlivinu v rámci toho istého druhu: *Kriváň, Jozef*“. V našej odbornej literatúre sa dnes bežne používa normalizovaný termín *proprium*, termín *nomen proprium* už iba zriedkavo (napr. Ivanová-Šalingová, 1973, s. 220). Termín *onymum* sa používa zriedkavejšie (Majtán, 1979, s. 155). Termíny *proprium* a *onymum* majú internacionálny ráz a z tohto hľadiska sú výhodnejšie ako domáci dvojslovny termín *vlastné meno*, lebo dnes sa v jazykovednej terminológii, ale aj v iných terminológiach dáva prednosť internacionálizmom. K termínu *proprium* je príd. meno *propriálny* (uvádzajú sa v ZTSO). Pri termíne *onymum* ZTSO príd. meno neuvaďa. Podľa M. Majtána k termínu *onymum* je príd. meno *onymický* (tamže). ZTSO má príd. meno *onymický* iba pri termíne *onymia* (s. 85), podobne v ZTSO je príd. meno *antroponymický* iba pri termíne *antroponymia*,

nie aj *antroponymum*, alebo príd. meno *toponymický* pri termíne *toponymia*, nie aj *toponymum* atď. V tom istom slovníku sa však uvádzajú termíny *deonymické proprium* a *deonymické apelativum* (s. 124—125) s príd. menom *deonymický*. Toto príd. meno je utvorené od príd. mena *onymický*, ktoré patrí k slovu *onymum*, čo znamená, že aj v tomto slovníku sa počíta s príd. menom *onymický* k termínu *onymum*. V teórii terminológie sa vyzdvihuje termín, od ktorého sa dajú tvoriť potrebné odvodeniny, t. j. nosnosť termínu (porov. Horecký, 1956, s. 63—64). Termíny *proprium* a *onymum* sú obidva rovnako nosné. V prospech termínu *onymum* by sa mohlo uvádzať, že súvisí s termínnimi *antroponymum*, *toponymum* atď., že na tento termín nadvážujú špeciálne termíny na označenie jednotlivých druhov vlastných mien. Termín *proprium* vznikol osamostatnením druhej časti pomenovania *nomen proprium*, ako zasa z dvojslovného pomenovania *nomen appellativum* vzniklo jednoslovné pomenovanie *apelativum*. Táto tesná viazanosť na termín *apelativum* zrejme viedla k tomu, že sa u nás bežnejšie používa termín *proprium* ako *onymum*.

Čo sa týka domáceho ekvivalentu, tu je, ako sme naznačili, v citovalných príručkách, ale aj inde v odbornej literatúre nejednotnosť. Pri termíne *vlastné meno*, ktorý je frekventovanejší, používa sa aj termín *vlastné podstatné meno*. Je to zrejme preto, že ako vlastné mená sa veľmi často používajú nielen slová, ktoré zo slovnodruhového hľadiska sú podst. menami, ale aj slová z iných slovných druhov, ba dokonca aj celé vety, napr. *Žalujem* (román), *Ako sa kalila ocel* (román) a pod. (vo vete sa však vlastné mená vždy využívajú ako podst. mená, napr. *jeho Žalujem*, autorovo *Napred je pozoruhodné* atď.). Na rozdiel od termínu *vlastné meno* sa používa termín *všeobecné podstatné meno* aj s prívlastkom *podstatné*. Všeobecnými sú iba podstatné mená a táto skutočnosť sa vystihuje tým, že sa termín *podstatné meno* bližšie určuje prívlastkom *všeobecné*. Inak termín *vlastné meno* má na rozdiel od termínov *proprium* a *onymum* tú výhodu, že je významovo priezračný, čo je pri termínoch tiež dôležité (Horecký, 1956, s. 45). V neodbornej literatúre sa pre túto svoju vlastnosť používa iba termín *vlastné meno*.

2.2 V ZSTS sa ďalej uvádzajú pre češtinu termín cudzieho pôvodu *nomen appellativum*, ku ktorému je pripojený český domáci ekvivalent *obecné jméno*. Je to „substantivum, které na rozdíl od vlastního jména označuje zvláště druh, pojem podle jistých společných příznaků; v konkrétních projevech může označovat i jedince“. Pre slovenčinu sa zaznamenáva termín *apelativum* a *všeobecné meno*. V Základnej jazykovednej terminológii (s. 16) sa uvádzajú termín *všeobecné podstatné meno* a *apelativum*, Slovník slovanské lingvistickej terminológie (s. 236) má *apelativum* a *všeobecné meno*, Horecký — Ráčková (s. 186)

má všeobecné podstatné meno = *apelativum* a výklad „podstatné meno označujúce pojem al. druh na základe spoločných príznakov: dom, mesto“. Slovenský ekvivalent všeobecné meno je utvorený podobne ako pomenovanie *vlastné meno*. Bežne sa však použiva termín *všeobecné podstatné meno*, o čom sme už hovorili vyšie. Aj v Slovníku slovenského jazyka (1, 1959, s. 39) sa pomenovanie *apelativum* vysvetluje domácim výrazom *všeobecné podstatné meno*. Nazdávame sa, že popri termíne *apelativum* by sa podľa toho mal v slovníkoch uvádzať iba termín *všeobecné podstatné meno*. Ak porovnávame termín *apelativum* a *všeobecné podstatné meno*, možno povedať, že termín *apelativum* má istú výhodu v tom, že je k nemu aj príd. meno *apelativny*, čiže je nosný. Termín *všeobecné podstatné meno* je zasa významovo priezračný. Preto v odbornej literatúre prevažuje používanie termínu *apelativum*, v neodbornej literatúre používanie termínu *všeobecné podstatné meno*.

2.3 Českým termínom *onymizace* a slovenským *onymizácia* sa v ZTSO (s. 83) označuje „prechod slova nebo slovního spojení apelativného (substancívneho, adjektívneho, slovesného, citoslovečného atď.) ve vlastní jméno jen změnou funkce (ne tedy odvozením, složením apod.)“. Uvádzajú sa tu príklady *Písek*, *Čistá*, *Dokulil*, *Řach*. Vo výklade, ako vidíme, sa spomínajú *apelativne slova* alebo *slovné spojenia*, a to substancívne, adjektívne, slovesné a citoslovkové. Podľa nášho názoru apelativami sú iba substancívna, iba pri substancívach sa vyslovuje protiklad vlastných mien a všeobecných mien (Dvonč, 1961, s. 153–156), niet adjektívnych, slovesných atď. apelativ. Na tento stav ukazuje aj domáci ekvivalent termínu *apelativum*, t. j. termín *všeobecné podstatné meno* (neexistujú termíny *všeobecné prídadné meno*, *všeobecné citoslovce* a pod. ako protiklady termínov *vlastné prídadné meno*, *vlastné citoslovce* atď.). Termín *onymizácia* nadvázuje na termín *onymum*. V slovenskej odbornej literatúre sa termín *onymizácia* používa (napr. Blanár, 1980, s. 3), no popri ňom sa používa aj termín *proprializácia* (napr. Ivanová-Šalingová, 1973, s. 222, 230), ktorý nadvázuje na termín *proprium*. Vyšie sme uviedli, že v našej odbornej literatúre sa častejšie používa termín *proprium*, termín *onymum* zriedkavejšie. Zdá sa, že tento stav podporuje aj častejšie používanie termínu *proprializácia*. Preto by sa mal v budúcich príručkách uvádzat na prvom mieste termín *proprializácia* a termín *onymizácia* až na druhom mieste ako zriedkavejší, menej rozšírený a používaný. Pri proprializácii alebo onymizácii ide o prechod slova alebo slovného spojenia medzi vlastné mená len zmenou funkcie (nie odvodzovaním, zložením a pod.), napr. *dub* — *Dub*, *horský* — *Horský* (priezviská), *žalujem* — *Žalujem* (názov knihy), *vpred* — *Vpred* (názov časopisu).

2.4 V ZTSO (s. 84) sa ďalej spomínajú pre češtinu termíny *deony-*

mizace a *apelativizace*, pre slovenčinu iba termín *apelativizácia*. Definujú sa ako „ztráta proprietálnej funkcie nebo povahy vlastného jmena“ a uvádzajú sa čes. príklady *Ahasver* — *ahasver*, *Gouda* — *gouda* a okrem toho aj jeden ukrajinský príklad. V iných slovanských jazykoch a v nemčine je tiež termín *deonymizácia* (v príslušných formách), v ukrajincine podobne ako v slovenčine termín *apelativizácia*. E. Pokorná (1978, s. 116) hovorí o tom, že v slovenskej jazykovede je zaužívaný termín *apelativizácia*, v českej jazykovede *deonymizace* alebo *deproprializace*. Ako vidieť, podľa autorky sa v českej jazykovede termín *apelativizace* ako synonymum termínu *deonymizace* vlastne ani nepoužíva. Okrem toho sa tu v češtine spomína ďalší termín *deproprializace*, ktorému by v slovenčine zodpovedal termín *deproprializný* alebo *onomastický*. Pri *deonymizácii* alebo *deproprializácii* na jednej strane a *apelativizácia* na druhej strane je podľa autorky iba v tom, či nám ide o proces vzniku istého slova, teda *apelatíva* (vtedy je termín *apelativizácia*) alebo o proces straty proprietálnej funkcie (vtedy *deonymizácia* alebo *deproprializácia*). Podľa nej ide o aspekt jazykovedný alebo *onomastický*. Pri *deonymizácii* alebo *deproprializácii* nesporne ide o uvedenú stratu proprietálnej funkcie alebo povahy vlastného mena, o čom sa hovorí v definícii tohto termínu v ZSTS. V tomto zmysle možno podľa našej mienky používať termíny *deonymizácia* alebo *deproprializácia* aj v slovenčine. Pretože však dávame prednosť termínu *proprializácia* pred termínom *onymizácia*, sme aj za uprednostnenie termínu *deproprializácia* pred termínom *deonymizácia*.

2.5 Všimneme si teraz bližšie termín *apelativizácia*. Podľa nášho názoru termíny *deonymizácia*, *deproprializácia* a *apelativizácia* nemožno stotožňovať. Ak ide o stratu proprietálnej funkcie alebo povahy vlastného mena, najčastejšie vzniká všeobecné podstatné meno, *apelatívum*, napr. *Malaga* — *malaga*, *Quisling* — *kvísling*, *Lynch* — *lynč*, *Boycott* — *bojkot*, *Fez* — *fez*. V týchto prípadoch oprávnene možno hovoriť o *apelativizácii*. Alebo inými slovami ide tu o *deproprializáciu* (*deonymizáciu*), ktorej výsledkom je *apelativizácia*. *Apelativizácia* je jedným prípadom *deproprializácie* (*deonymizácie*). Proces *deproprializácie* (*deonymizácie*) vedie však nielen ku vzniku *apelatív* ako časti *substantív*, ale niekedy aj ku vzniku slov, ktoré nepatria k *apelatívm*, ale sú to slová z iných slovných druhov. Ako príklady na *deproprializáciu* (*deonymizáciu*) sa v odbornej literatúre spomínajú aj prípady *bordó*, *pepita*, *esterházy*, kde ide o vznik príd. mien, alebo sa spomína najú citoslovcové použitia v prípade tvarov osobných mien, napr. *marjápane*, *prokrista*, (*himl*) *laudom*, *kristepane*, *do péruna* (Pokorná, 1978, s. 118). V slovenčine sa spomína výraz *ježišmária* (Ivanová-Šalingová, 1973, s. 224). Výrazy *ježišmária* alebo *ježišmária* sú v sloven-

číne citoslovci (Slovník slovenského jazyka, 1. 1959, s. 651). Podobne ako v češtine aj v slovenčine máme príd. mená z vlastných mien, napr. *bordó*. Teda pri deproprializácii (deonymizácii) ako strate priálnej funkcie alebo povahy vlastného mena ide najčastejšie o apelativizáciu (vznik apelatíva, všeobecného podstatného mena), niekedy však o apelativizáciu nejde, lebo výrazy *bordó, ježišmaria/ježišmária* a pod. nemožno hodnotiť ako apelatíva. Podľa toho by sme navrhovali rozlišovať deproprializáciu (deonymizáciu) ako stratu propriálnej funkcie alebo povahy vlastného mena (výsledkom bývajú najčastejšie všeobecné podstatné mená, ale aj slová z iných slovných druhov) a apelativizáciu ako vznik apelatíva (výsledkom sú v tomto prípade iba podstatné mená, t. j. všeobecné podstatné mená). Termíny *deproprializácia* a *deonymizácia* (prednosť dávame termínu *deproprializácia*) sú podľa toho širšie ako termín *apelativizácia*. Niektorí autori pritom do apelativizácie zaraďujú aj vznik apelatíva odvodzovaním od vlastných mien (Habovštiak, 1973, s. 279, 282), ba dokonca chápu apelativizáciu ešte širšie, takže sa do nej zaraďujú nielen apelatíva, ktoré vznikli stratou propriálnej funkcie alebo povahy vlastného mena, napr. *Curie — curie* (Ivanová-Šalingová pokladá to za „konverziu“), ale aj také, ktoré vznikli deriváciou, napr. *Darwin — darwinizmus*, skladaním, napr. *protimarxistický*, univerbizačiou, napr. *Chemické závody Juraja Dimitrova — dimitrovka*, združovaním alebo spájaním, napr. *marxizmus-leninizmus* (Ivanová-Šalingová, 1973, s. 228). Podľa nášho názoru do apelativizácie patria iba prípady *Curie — curie, Malaga — malaga, Lynch — lynč* atď.

2.6 Ak sa používa termín *propriálizácia* a k nemu ako jeho opak termín *deproprializácia* (prípadne aj *onymizácia* a *deonymizácia*) so slovotvornou predponou *de-*, mohol by sa používať aj termín *apelativizácia* a jeho opak *deapelativizácia*. (Pri deapelativizácii by šlo o prechod všeobecných podstatných mien k vlastným menám, resp. o využívanie všeobecných podstatných mien vo funkcií vlastných mien, napr. *koreň — Koreň, javorina — Javorina*.) S používaním termínu *deapelativizácia* sme sa však nestrelili. V týchto prípadoch sa hovorí iba o propriálizácii alebo onymizácii, teda termín sa používa z hľadiska výsledku tohto procesu. Proti používaniu termínu *propriálizácia*, resp. *onymizácia* tu nemožno nič namietať, je však zrejmé, že v takomto prípade termín neukazuje, z akého slova vlastné meno vzniklo, že totiž v danom prípade ide práve o vznik vlastného mena zo všeobecného podstatného mena, apelatíva. Z nášho výkladu vyplýva, že do *deapelativizácie* nepatria prípady typu *vysoká — Vysoká* (geografický názov), *deväťdesiatri — Deväťdesiattri* (názov románu), *žalujem — Zalujem* (názov románu), *vpred — Vpred* (názov časopisu), *doparoma — Doparoma* (napr. názov článku). Nejde tu o vznik vlastného mena z

apelatíva, všeobecného podstatného mena, ale o použitie slov z iných slovných druhov (nie podstatných mien) vo funkcií vlastných mien (príd. mien, zámen atď., pri ktorých nemožno hovoriť o apelativach). Takéto prípady možno postihovať iba termínom *proprializácia* (*ony-mizácia*), nie aj termínom *deapelativizácia*.

3. V tomto príspevku sme sa pokúsili spresniť obraz o používaní termínov na označenie vlastného mena a jeho protikladu všeobecného podstatného mena a niektorých ďalších základných termínov, ktoré s nimi súvisia (termínov na označenie procesov ich vzniku s príponou -izácia).

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Apelatívna a propriálna sémantika. *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 3—13.
- DVONČ, L.: K otázke termínov „všeobecné“ a „vlastné privlastňovacie prí-davné mená“. *Slovenské odborné názvoslovie*, 9, 1961, s. 153—156.
- HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, *Vydavateľstvo SAV* 1956. 148 s.
- HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1979. 208 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Apelativizácia rodných mien v nárečiach. In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. (Zemplínska šírava 20.—24. septembra 1976.) Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 279—284.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Apelativizácia vlastných mien ako lexikálno-sémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, *Vydavateľstvo SAV* 1973, s. 219—232.
- MAJTÁN, M.: Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami. *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 153—159.
- POKORNÁ, E.: Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. *Slovo a slovesnost*, 39, 1978, s. 116—125.
- Slovník slovenské lingvistickej terminologie. 1. Red. A. Jedlička. Praha, Academia 1977. 554 s.
- Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, *Vydavateľstvo SAV* 1959. 816 s.
- SVOBODA, J. a kol.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, 1973, s. 1—280.
- Základná jazykovedná terminológia. Bratislava, Nakladatelstvo SAVU 1952. 64 s.

ROZLIČNOSTI

O používaní slov s príponou -itída

Ked' odborný termín prechádza z odborného jazyka do bežného, dochádza k determinologizačnému procesu, ktorý sa vyznačuje významovými zmenami v obsahu pôvodného odborného termínu. V tomto príspevku chceme upozorniť na takýto proces, ktorý sa však týka zmeny významu nie celého slova, ale iba prípony.

V lekárskej terminológii existuje grécka prípona *-itis*, slovensky *-itída*, ktorá znamená zápal. Termíny sa tvoria tak, že prípona sa pridáva k názvu anatomického orgánu, ktorý je postihnutý, napr. *encephalitis*, slov. *encefalitída* = zápal mozgu (gr. *enkefalos* = mozog), *hepatitis*, slov. *hepatitída* = zápal pečeňe (gr. *hepar* = pečeň) a pod.

Determinologizačný proces v slovách s príponou *-itis*, resp. *-itída* sa začína už v lekárskom slangu. Tam sa vyskytuje výraz *nihilitis*, slov. *nihilítida*, na označenie simulovaných ťažkostí bez patologického nálezu (lat. *nihil* = nič). V zdravotníckych kruhoch sa používa aj výraz *atestitída* a vyjadruje sa ním tzv. choroba, t. j. situácia, keď sa mladý lekár pred atestáciou dá vypísať z práce, aby sa mohol učiť.

Ďalšie výrazy s príponou *-itída* sme našli v inom vednom odbore ako medicína, a to v jazykovede. V nej sa nominalizačná tendencia, resp. hromadenie genitívov označuje niekedy v úvodzovkách ako *substantivitis* alebo *genitivitis*, slov. *substantivítida* alebo *genitivítida*. V týchto prípadoch z jazykovedy použitím slov s príponou pôvodne označujúcou patologický proces možno vycítiť aj negatívny postoj k tomuto javu.

Mimo odborného jazyka sme počuli našu príponu v slove *kenneditída*, ktorým sa mal vyjadriť veľký záujem o E. Kennedyho ako kandidáta na úrad prezidenta USA.

Na vyjadrenie toho istého obsahu, ako sa vyskytuje v slovách *substantivítida*, resp. *genitivítida* a *keneditida*, mohli by sme použiť aj iné slová pôvodne sa vyskytujúce v lekárskej terminológii a boli by to azda aj bežnejšie spôsoby. Namiesto *keneditida* by sme mohli povedať *kenedymánia*, namiesto *substantivítida* *hypertrofia substantiv*.

Nápokon spomenieme jedno nezvyčajné slovo s príponou *-itída*, a to *nesvistitída*. Pochádza zo známeho satirického diela Parkinsonov zákon a znamená chorobu spôsobenú pocitom vlastnej menej cennosti. Slovo je umelo utvorené prekladateľkou knihy do slovenčiny a skladá sa z časti slov *neschopnosť* a *závisť*. Podľa Parkinsona totiž, keď tieto dve vlastnosti dosiahnu u človeka určitý stupeň koncentrácie, vzniká ich zlúčením nová, patogénna látka, ktorú slovenská prekla-

dateľka nazvala *nesvistóza*, česká *nesvist*. Prítomnosťou tejto zlúčeniny vzniká podľa Parkinsona choroba *nesvistitida*. V anglickom origináli sa táto choroba volá *injetitis*, z anglických slov *inability* (= neschopnosť) a *jealousy* (= závisť). Použitie tejto prípony bolo iste motivované snahou vzbudiť dojem vedeckosti, čo je v súlade s celkovým zacielením knihy.

Ako vyplýva z významového rozboru slov, ani jedno z nich nemalo vo svojom význame prvok zápal. Prípona sa použila vždy len na vyjadrenie toho, že ide o nejakú chorobu, chorobný stav. Môžeme teda povedať, že determinologizáciou prípony *-itis*, slov. *-itida*, sa stratil špecifický význam zápalu, ktorý má prípona v lekárskej terminológii.

Všetky uvedené slová okrem slova *atestitida* sú medzinárodné, tak ako je medzinárodná celá lekárska terminológia.

Je zaujímavé, že pôvodne sa touto príponou nevyjadroval v klasickej gréckine zápal a že v jednom svojom vývojovom štádiu táto prípona takisto mala všeobecný význam „choroba, chorobný stav“. V podstate teda význam prípony *-itis* vznikol historicky postupnou terminologizáciou prípony z klasickej gréckiny, pri ktorej táto prípona získala význam zápalu, kým v súčasnosti táto relatívne známa prípona determinologizáciou stratila tento význam.

František Šimon

SPRÁVY A POSUDKY

Nad obrázkami z prírody

(PONEC, J.: Motýle. Bratislava, Obzor 1982. 381 s.)

V edicii *Obrázky z prírody* vydalo vydavateľstvo Obzor už niekoľko užitočných a sympathetických titulov, napr. *Rastliny lesov* (dva zväzky — 1. výd. r. 1965 a 1966), *Rastliny vód, močiarov a lúk* (takisto dva zväzky — 1. výd. r. 1968 a 1970) a ďalšie. V minulom roku sa k nim priradila publikácia *Motýle*.

Vzhľadom na zacielenie nášho časopisu nás zaujíma jazyková a štylistická úroveň tejto príručky. Možno povedať, že vcelku je vysoká aj napriek tomu, že používateľa miestami prekvapí nečakaný vstup autora do textov, ktoré sú zámerne a celkom správne silno štandardizované, teda koncipované podľa jednotnej osnovy. Ak je napr. v *Úvode* prirodzená a prijateľná formulácia *Na farebných fotografiách predstavujem [= ja, autor] motýle v ich životnom prostredí...* [s. 8], neplatí to o štandardizovaných textoch, ktoré sú akými sú portrétnimi jednotlivými motýľov načrtávanými zhruba podľa tejto osnovy: výskyt motýla, jeho veľkosť, farba, rozmnožovanie, anatomické zvláštnosti,

húsenica, škodlivosť. Vstup autora do textu nie je tu želateľný, pocituje sa ako štylisticky neprimeraný. Vidno to napr. z tohto kontextu: *Motýle prezimujú v podraste, zvyčajne v hustom černičí, spadnutom listí, pod kameňmi a pod. a na jar sa objavujú v prvých teplých dňoch, často keď je ešte sneh. Pária sa na jar. Kopulácia trvá až 28 hodin, pozoroval som však párenie, ktoré trvalo... (s. 364).*

Autor príručky plne rešpektuje názvy motýľov ustálené v publikácii *Slovenské mená hmyzu* (1975). Zaručuje sa tak potrebná stabilita názvoslovia, ako aj istota jeho používateľov. Pravdaže, súbor názvov motýľov je v posudzovanej práci oveľa väčší ako v publikácii *Slovenské mená hmyzu*. Preto autor niektoré motýle pomenúva samostatne tak, že namiesto druhového mena reprezentovaného v zoologickej nomenklatúre adjektívnym prílastkom používa latinský názov motýla. V publikácii sa teda stretávame s trojčlennými názvami *blyšťavka Amphiyperta perflua*, *hrotnokrídlovec Phymatopus hecta*, *mora Aedia junessa*, očkáň *Lasianmata maera* a s mnohými ďalšími, ktoré sa v publikácii *Slovenské mená hmyzu* ako typ názvu nepoužívajú vôbec. Tento pomenúvací postup prekvapuje jednak preto, že ostatné slovenské mená majú tradičnú dvojčlennú, binomickú štruktúru, jednak preto, že paralelné české názvy pri trojčlenných slovenských názvoch majú binomickú štruktúru, napr. slov. *mora Bena prasinana L.* — čes. *můrka buková*; slov. *mora Pseudeoops bicolorata Fssl.* — čes. *můrka dubová* a ī. Autor možno mal odborné dôvody na takýto postup, ale z nášho pohľadu nevidno nijaké prekážky, pre ktoré by sa v názvoch typu *blyšťavka Amphiyperta perflua* nemohol latinský názov nahradit domácom druhovým menom.

Iný pomenúvací problém je v dvojici termínov *sfarbenie* — *zafarbenie*, ktoré sa v príručke používajú zamieňavo: *skutočné zafarbenie je ovplyvnené farbivom* (s. 16), *najkrajšie menivé sfarbenie niektorých druhov* (s. 17), *základné zafarbenie je biele* (s. 368). V niektorých základných zoologických prácach (porov. napr. O. Ferianc, Stavovce Slovenska II. Vtáky 1 z r. 1964) sa uprednostňuje podoba *zafarbenie*. Isteže striedanie týchto termínov nemôžno pokladať za vážnu terminologickú chybu, pretože slová *zafarbenie* a *sfarbenie* sú synonymá, ako ukazuje spracovanie hesla *zafarbenie* v Slovníku slovenského jazyka, príp. aj slovesa *sfarbit* a druhého významu slovesa *zafarbiť*. Je však známe, že synonymá v terminológii nie sú osobitne výhodné, preto sa postupne spravidla ustáli len jedno z nich. V tomto prípade sa ukujuje, že by bolo výhodné uprednostniť podobu *zafarbenie*, pretože v odbornom teste sa popri nej často uplatňuje jej odvodzovací základ, t. j. trpné pričasťie *sfarbený*, ktoré nie je vždy zastupiteľné príčasťim *zafarbený* (porov. napr. vetu *Motýle patria medzi najkrajšie sfarbený hmyz*, s. 16). Je to najskôr preto, že významová štruktúra príčastií *zafarbený*, *sfarbený* predsa len nie je úplne totožná. V príčasti *sfarbený* cítí prítomnosť významového prvku „*danost*“, vo významovej štruktúre príčastia *zafarbený* vystupuje zasa prvok „*vonkajší zásah, nadobudnutie vlastnosti*“, ako to ukazujú vety *Motýle patria medzi najkrajšie sfarbený hmyz* — *Táto skriňa patrí k najlepšiemu zafarbeným kusom nábytku*.

V súvislosti s jazykovou stránkou posudzovanej publikácie chceme sa dotknúť pretrvávajúceho problému s používaním predložky *u* v zreteľovom vý-

zname. Ide o jej použitie v takýchto kontextoch: *Vyskytuje sa u druhov, ktoré majú viac generácií v roku* [s. 30]. — *Všeobecne známym javom u mnohých motýľov je pohlavná dvojtvárnosť* [s. 29]. — *Z toho vyplýva, že rozdeľujúce znaky... sú menej výrazné, a preto labilnejšie ako u starších skupín* [s. 32]. Publikácia *Motýle* a spolu s ňou aj ďalšie publikácie ukazujú, že v súčasnosti sa predložka *u* v spojení s neosobnými menami používa v odbornej reči pomerne často. Takéto prípady nabádajú k revízii prísné formulované poučky o používaní predložky *u*. Prirodzene, revízia by nemala značiť odobrenie správnosti vyjadrení typu *stojím u telefónu, ručičky u týchto hodiniek*, kde ide o miestny význam.

Pre opatrovateľov edície *Obrázky z prírody* vyplýva z tohto posudku záver, že majú ešte došlednejšie dbať na správnosť a jednotnosť terminológie a na voľbu primeraných vyjadrovacích spôsobov v štandardizovaných textoch. Stárostlivosť o vysokú jazykovú kultúru zostáva trvalou úlohou pri vydávaní každej publikácie.

Ivan Masár

O jazykovej a terminologickej stránke prekladu učebnice Elektrotechnológie

(SIMERSKÝ, M. — KŘENEK, J.: Elektrotechnológia. I. Výroba vákuových a polovodičových súčiastok pre 1. a 3. ročník SPŠ elektrotechnických. Bratislava. Alfa 1982. 320 s.)

Na našom knižnom trhu sa nedávno objavila učebnica *Elektrotechnológia I.*, ktorá je prekladom rovnomennej učebnice, vydanej v českom origináli v Prahe r. 1979. Treba uviesť, že ide o učebnicu pre stredné technické kádre v obore mikroelektronika, ktorý je pre naše národné hospodárstvo mimoriadne významný. Pretože tento odbor nemá v SSR dlhú tradíciu, je požiadavka vysokej jazykovej kultúry a terminologickej presnosti prekladu viac ako oprávnená. Túto požiadavku, žiaľ, učebnica nespĺňa a predstavuje skôr dielo zníženej kvality. Obsahuje celý rad vecných, jazykových i terminologických nedostatkov a chýb.

V záujme objektívnosti treba konštatovať, že už v origináli sa vyskytujú terminologické nedostatky, čo ovplyvnilo aj kvalitu prekladu. Pri preklade sa mohli niektoré očividné terminologické chyby originálu odstrániť. Táto možnosť sa však nevyužila, ba v niektorých prípadoch sa skreslujú aj myšlienky originálu.

V tomto príspevku sa sústredíme iba na chyby a nedostatky prekladu.

Vo viacerých prípadoch sa nesprávnym prekladom skresľuje myšlenka. Napr. veta *Funkční oblasti polovodičové součástky musí byt vyvedeny pouzdrem, v némž je součástka vestavěna* (originál, s. 21) je preložená takto: *Funkčné oblasti polovodičovej súčiastky sa môžu vyviesť puzdrom, v ktorom je súčiastka umiestnená.* Z prekladu vyplýva, že funkčné oblasti môžu byť vyve-

aene aj inak než cez puzdro, príp. že súčiastky môžu fungovať aj tak, že nie su vobec vyvedené, čo je prakticky neuskutočniteľné.

V iných prípadoch nastalo skreslenie tým, že v porovnaní s originálom bola vynechaná časť textu. Napr. na s. 56 sa vyskytuje nelogická formulácia, v ktorej sa kvantitatívne porovnávajú rôzne vlastnosti zlatin volfrámu a molybdénu: *Ich tažnosť po vyžihani je väčšia ako pevnosť molybdénu, ale menšia ako pevnosť wolfrámu*. Nelogickosť je dôsledkom spojenia časti dvoch rôznych viet z originálu do jedného celku: *Jejich tažnosť (po vyžihani) je väčší než tažnosť wolfrámu a molybdenu. Pevnosť je väčší než pevnosť molybdenu, ale menší než pevnosť wolframu*.

Niektoré formulácie v preklade svedčia o nepozornosti prekladateľa. Napr. vetu zo s. 16 originálu *Pevné látky, jimiž se budeme väčšinou zabývat, krystaluji v rôznych sústavách (jednoklonné, trojklonné, čtverečné, kosočtverečné, šesterečné, klencové a krychlové)* preložil takto: *Tuhé látky, ktorými sa budeme väčšinou zaoberať, kryštalizujú v rôznych sústavách (jednoklonné, trojklonné, štvorcové, kosoštvrcové, šestuholníkové, klencové a kockové)*. Prehliadol, že v origináli je v závorke použitý druhý pád jednotného čísla a v preklade použil prvý pád množného čísla. Tým sa dopustil nielen prekladateľskej chyby, ale aj väčnej vecnej chyby. Z prekladu totiž logicky vyplýva, že každá z uvedených sústav existuje najmenej v dvoch modifikáciach. Žiaci si tak môžu vytvoriť nesprávnu predstavu o celkovom počte kryštalografických sústav, ktorých je v skutočnosti iba sedem a všetky sú v origináli vymenované.

Vo formulácii na s. 62 došlo ku skresleniu pôvodnej myšlienky vysunutím predložky *s*. V dôsledku toho k pôvodnému textu *Pri ohrevu difunduje vodík do nitra miedeneho dílu a redukuje zde kysličník za vzniku molekul vodné pary*. Ty však nemohou mědi difundovať, a proto jí tlakovými silami roztrhají — v kovovém dílu vznikají jemné trhlinky je priradený tento preklad: *Pri ohrevu difunduje vodík do vnútra medenej súčiastky a redukuje tu oxid za vzniku molekúl vodnej pary*. Tie však nemôžu difundovať s medou, a preto ju tlakovými silami roztrhajú. Medzi spojeniami difundovať s medou a difundovať medou, príp. difundovať cez med, je značný významový rozdiel. V prvom prípade prechádza určitým prostredím molekula vody spolu s atómom medi, v druhom prípade prechádza cez med iba molekula vody.

V nejednom prípade zvolil prekladateľ nevhodné slovenské ekvivalenty. Ako príklad uvedieme formuláciu zo s. 171: *Aktiváciou nadobudne oxidová vrstva charakter polovodiča N, pričom ako donory tu pracujú záporné náboje, ktoré zostali po kyslikových atónoch*. Ak odhliadneme od vecnej nesprávnosti tejto formulácie, ktorá spočíva v tom, že ako donor sa v polovodičovej technike neoznačuje sám nosič náboja, ale prímes, z ktorej pochádza, slovo pracujú je v danom kontexte použité nevhodne, pretože nie je reč o práci vo fyzikálnom zmysle. Vhodnejšie bolo použiť výraz *jungujú*, ktorý použili autori, prípadne *vystupujú, pôsobia, uplatňujú sa a pod.* Podobne nenáležite je použitie slovesa *pracovať* aj vo formulácii na s. 116: ... ak má mechanizmus vodivosti pracovať aj v poli s lubovoľnou intenzitou (v origináli sa použil výraz *jungovať*).

Viaceré použité formulácie vyznievajú v texte cudzo. Máme na mysli formulácie typu *udržiavať bezpečnostné opatrenia* na s. 55, kde by bolo vhodnejšie

dodržiavať bezpečnostné opatrenia, alebo termín zafarbujúce prísady na s. 98, namiesto ktorého by bolo vhodnejšie použiť zaužívaný termín farbivá.

V texte sa vyskytujú viaceré prípady nevhodne použitých slov, napr. *strojárskej technológie* na s. 9 (správne *strojárskej technológie*), *zahájenie reakcie* na s. 38 (správne *začatie reakcie*) a ī.

Podobné výhrady ako k jazykovej stránke možno vyslovíť aj k terminologickej stránke prekladu. Aj tu sa v porovnaní s originálom znížila kvalita diela, hoci objektívne treba uviesť, že v preklade miestami bafať pokusy odstrániť niektoré terminologické chyby originálu, prípadne používať modernejšie termíny. Týka sa to najmä termínu *oxid* a výrazu *specifický* ako súčasti viacslovných termínov — pomenovaní niektorých charakteristických materiálových vlastností, príp. parametrov. Snaha o opravu terminologických chyb, príp. o modernizáciu terminológie však nie je dôsledná. Popri termíne *oxid* sa v učebnici viackrát vyskytuje aj termín *kysličník* (napr. na s. 38 a 40) a podobné konštatovanie platí aj o termíne *okysličovanie*, ktorý sa vyskytuje napr. na s. 45 a 54, popri presadzovanom termíne *oxidácia*. V prípade prívlastku *specifický*, ktorý vo viacerých termínnoch nahradil normalizovaný prívlastok *merný*, mali redaktori čitateľa upozorniť, že ide o termín, ktorý sa má ešte len zaviesť a že možno používať aj zaužívaný a v súčasnosti ešte platný prívlastok *merný*. Aj v tomto prípade sa však v preklade prejavila podobná nedôslednosť ako pri náhrade termínov *kysličník*, *okysličovanie* termínmi *oxid* a *oxidácia*. Napr. popri termínoch *specifický odpor* (s. 7) a *specifický elektrický odpor* (s. 41) sa v preklade vyskytuje aj *merný elektrický odpor* (s. 49) a *merný odpor* (s. 96). Na s. 56 sa vyskytujú rôzne termíny pre ten istý pojem dokonca v tej istej vete (*Majú veľký specifický elektrický odpor, väčší ako merný odpor každej z obidvoch zložiek*).

Základná terminologická zásada jeden pojem — jeden termín sa nedodržala ani v celom rade ďalších pojmov. V preklade sa napr. vyskytujú dvojice termínov *polovýrobky* (s. 13) i *polotovary* (s. 36), *tepelná roztažnosť* (s. 26) i *teplotná roztažnosť* (s. 50), *spájadlo* (s. 30) i *spojivo* (s. 74), *tepelná žiarivosť* (s. 32) i *teplotná žiarivosť* (s. 181), *kovy s vysokou teplotou tavenia* (s. 38) i *kovy s vysokou teplotou topenia* (s. 40), *sýta para* (v termíne *tlak sýtej par*) i *nasýtená para* (oba na s. 69), *medza pevnosti v tlaku* (s. 97) i *pevnosť v tlaku* (s. 297), *elektrovákuová technológia* (s. 112) i *elektrovákuová technika* (s. 145), *difúzna konštantá* (s. 127) i *súčinitel difúzie* (s. 130), *zlatinová technológia* (s. 150) i *zlatinová technika* (s. 159), *difúzna technológia* (s. 151) i *difúzna technika* (s. 152), *profilový projektor* (s. 186) i *profilovaný projektor* (s. 206) a ďalšie.

V niektorých prípadoch je nepochopiteľné, prečo sa ten istý termín v origináli prekladá rôznymi termínmi. Nejednotne bol preložený česky termín *díl* raz ako *súčiastka* (napr. na s. 171), druhý raz ako *diel* (napr. na s. 172) a na inom mieste (s. 24) ešte aj ako *časť*. Termín *pevné látky* z originálu bol v rôznych súvislostiach prekladaný raz ako *tuhé látky* (napr. na s. 6 a na s. 35 pri termíne *tuhé dielektriká*), druhý raz ako *pevné látky* (napr. na s. 78), príp. *pevné polovodiče* (na s. 132), *pevná fáza* (na s. 87) alebo *pevné izolanty* (na s. 114). Pri takejto zámene sa žiakom zastiera významový rozdiel medzi pojimami *pevný* a *tuhý* a upevňuje sa v nich nesprávny názor, že

ide o pojmy ekvivalentné, resp. synonymné termíny. Podobná nejednotnosť sa prejavuje aj pri preklade dôležitého technického termínu *doba života*. Na s. 24 sa v tej istej vete preložil tento termín raz ako *čas života* a raz ako *životnosť (rýchlosť vyparovania pri pracovnej teplote vo vakuu má rozhodujúci význam pre čas života niektorých výrobkov; tak napr. životnosť volfrámových katód je obmedzená rýchlosťou vyparovania)*. Na s. 111 sa český *voda* v rámci toho istého odseku preložil ako *kryštalická voda* a raz ako *kryštálová voda* v rámcu toho istého odseku. Termín *frekvencia otáčení* sa na s. 141 preložil ako *frekvencia otáčok* a na s. 142 ako *frekvencia otáčania*. Dali by sa uviesť aj ďalšie podobné prípady.

Použitie niektorých výrazov v dvojakej podobe je zbytočné a neprispeva k ustáleniu ich písanej formy u žiakov. Máme na mysli dvojice ako *za studena* (s. 19) a *zastudena* (s. 26), *plošne centrovane usporiadanie* (s. 19), ale v type *plošno centrovanom* (s. 20), *kryštálová mriežka* (s. 20) a *kryštalická mriežka* (s. 87), *prechod PN* (s. 124 i *PN — priechod* (s. 235) a iné.

Viaceré internacionálne termíny sa v texte používajú bez toho, aby sa naznačila ich synonymnosť so zavádzanými domácimi termínmi. Napr. na s. 18 sa uvádzia *šestuholníková sústava*, pričom sa neuvádzia, že ako synonymum možno použiť aj termín *hexagonálna sústava*, ktorý sa takto bez akéhokoľvek upozornenia používa na s. 276. V origináli sa použil v obidvoch prípadoch český termín *šesterečná soustava*.

Vybrané príklady jazykových a terminologických nedostatkov ukazujú, že preklad učebnice do slovenčiny sa nevykonával s potrebnou starostlivosťou. Pri náročnejšom prístupe k prekladu, k redakčnému spracovaniu i jazykovej úprave sa dalo veľkej väčšine nedostatkov a chýb vyhnúť, čo by si učebnica pre mladú generáciu nepochybne zaslúžila.

Ján Štofa

Jazyková stránka Ipla

Okresný týždenník *Ipel*, orgán OV KSS a rady ONV v Lučenci, už šiesty rok pohotovo informuje svojich čitateľov o najaktuálnejších politických, hospodárskych, kultúrnych a športových podujatiach v okrese. Obsah i náplň týždenníka sú na vysokej ideovej úrovni a periodikum plní okrem informačnej funkcie i výchovnú funkciu. Z hľadiska jazykovej kultúry však má *Ipel* isté nedostatky. Z niekoľkých čísel piateho ročníka tohto týždenníka sme vybrali príklady na ilustráciu tohto nášho konštatovania.

V článku *Na linke* (23. 3. 1982) sa napriek dlhorocnej snahe jazykovedcov a učiteľov slovenčiny objavujú spojenia ... *zabezpečiť pre poriadateľov* ..., ... *vychádzat poriadateľom v ústrety* ..., v ktorých je nespisovný výraz *poriadateľov*. Širšej verejnosti (a nielen odborníkom v oblasti jazyka, ale každému, kto sa snaží o to, aby bol jeho prejav kultivovaný) je známe, že na uvedenom mieste má byť výraz *usporiadateľ* alebo *organizátor*. Podobné príklady sú aj v článkoch *Môžu byť vzorom* (14. 9. 1982), *Pestrá činnosť zväzarmovcov* (24. 12.). V citovanom článku z 23. 3. 1982 sa vyskytlo spojenie ... *jedná sa o svadobnú hostinu* ... namiesto *ide o svadobnú hostinu*. V člán-

ku Brigády s dobrým chýrom (23. 3.) autor píše o brigáde socialistickéj práce, ktorej pracovníčky ... obdržali zlaté odznaky. Správne má mať toto spojenie podobu získali, dostali zlaté odznaky. Ide o kolektív pracovníčok z predajnej Slovenská kniha, pri ktorej sa zá kazník pristaví, prezrie si výlohu. Sme pritom presvedčení, že lučenskí zá kazníci si prezerajú výklad, a nie výlohu. V článku Uznanie statočnej práce (14. 9.) sa dočítame o úspechoch kalinovských magnezitárov, ktorí prekračujú plány výroby u sliniek na 100,2 percenta, bázických staví 100,7 percenta... V kontexte je použité slovo slinok pomenúvajúce vypálenú látku, z ktorej sa melie cement alebo iný stavebný materiál. V 2. páde množného čísla má toto podstatné meno mužského rodu pádovú príponu -ov (slinkov). Tvar sliniek je 2. pád množného čísla ženského podstatného mena slinka (zdrobenina od slova slina). V článku Možnosť výberu (14. 9.) sa dozvedáme o krúžkoch, ktoré ešte stále zahajujú činnosť. Na tomto mieste sa v spisovnej slovenčine záväzne používajú tvary slovesa začínať. Ten istý prípad sa vyskytol aj vo vianočnom vydani týždenníka (24. 12.) v článku Pestrá činnosť zväzarmovcov. V tom istom čísle sa pod titulom Úspešne reprezentujú dozvedáme o činnosti Domu Zväzarmu, v ktorom ... každá z prevádzaných činností (!) má svoje vyhradené priestory. Štýlisticky by na vyjadrenie autorovho zámeru obstalo znenie na každú činnosť máme vyhradené osobitné priestory. Pod titulom Zvýšené úsilie prinieslo úspech (24. 12.) sa dozvedáme o práci lovinobanských magnezitárov. Výroba bázických staví v tomto závode ... bola preplnená o 103 ton. Namiesto trpnej konštrukcie so slovesom preplniť treba tu použiť činný tvar slovesa prekročiť (Výrobu bázických staví prekročili o 103 ton), a to so zreteľom na význam slovesa preplniť a štýlistickú hodnotu trpnej konštrukcie. Podľa citovaného článku na tomto úspechu mala svoj podiel aj dobrá prístavba ľelezničných vagónov. Slovo prístavba nevystihuje zmysel činnosti, ktorú má autor na myсли. V kontexte nejde totiž o dodatočné pribudovanie nejakej stavby, čo vystihuje výraz prístavba, ale o postavenie dopravného prostriedku do tesnej blízkosti niečoho; túto činnosť v slovenčine vyjadrujeme slovesným podstatným menom prístavovanie (od slovesa prístavovať s významom „pri-súvať do blízkosti“).

Zo štýlistických javov možno uviesť ešte tieto prípady: I pred niekoľkými rokmi boli jaskyne preskúmané amatérskymi jaskyniarskymi skupinami (Nájdete sa jaskyňa pri Fiľakove, 24. 12.), kde by bola vhodnejšia činná konštrukcia aj pred niekoľkými rokmi jaskyne preskúmali amatérské jaskyniarske skupiny. Veta Pravidelne sa navštievujú chorí alebo prestarnutí členovia (Môžu byť vzorom, 14. 9.) v kontexte primeranejšie vyznie v podobe Pravidelne navštievujeme chorých a starých členov (o spoločenskej nevhodnosti výrazu prestarnutý sa už tiež písalo). V článku Zimné radovánky (24. 12.) retaz nezhodných prívlastkov v spojení nadišiel čas zimných radovánok detí možno „skultivovať“ preformovaním jedného nezhodného prívlastku na zhodný: nadišiel čas zimných detských radovánok.

Pri niektorých príspevkoch nadobúda čitateľ dojem, že sa v redakcii roztrhlo vrece s interpunkčnými znamienkami: Preto udržanie vysokej úrovne, (!) a zabezpečenie ďalšieho vzostupu zákonite priniesli do hospodárskej sféry nové výrobné a pracovnoorganizačné vzťahy (Neprivierať oči nad ne-

dostatkami, 14. 9.), OV Zväzarmu v úzkej spolupráci so ZO Zväzarmu Fiľakovo a jej rádioklubom, (!) usporadúva pravidelne každý rok okresnú súťaž v rádioorientačnom behu (Úspešne reprezentujú, 24. 12.), Za účinnej podpory členov rádioklubu Fiľakovo, (!) začal veľmi úspešne pracovať i rádioklub pri ZO Zväzarmu ZDŠ Podkriváň (tamže), Pod vedením súdruha učiteľa Oláha, (!) pravidelne sa zúčastňujú majstrovstiev SSR a ČSSR v ROB v žiackych kategóriach (tamže), Počas tohto ročníkých majstrovstiev sveta v parašutizme, (!) vysielala rádiostanica OK5 FAI celé dva týždne a podarilo sa jej nadviazat spojenie takmer so všetkými svetadieľmi (tamže); vo všetkých citovaných príkladoch čiarka nemala byť.

Napokon ešte jeden príklad na nevhodný výber jazykového prostriedku: pisateľka článku *Alimentárne infekcie* (14. 9.) vo vete *Medzi najdôležitejšie infekčné choroby prenášané potravinami a nápojmi patria vírusový zápal pečene typu A, brusný týfus, ostatné salmonelózy a dyzentéria istotne nemala na mysli najdôležitejšie, ale najväznejšie alebo najčastejšie infekčné choroby.*

Niekolko faktografických poznámok na okraj jazykovej stránky časopisu *Ipel* má byť upozornením, aby sa viacej pozornosti venovalo najmä jazykovej kultúre tých príspevkov, ktorých autormi sú prispievatelia bez osobitnej jazykovej prípravy. Ich prejavy — vo väčšine prípadov hlásenia, správy — sa niekedy vymykajú z rámca spisovnej normy. Tieto nedostatky treba odstraňovať v súlade so spisovnou normou zachytenou v Slovníku slovenského jazyka, Pravidlách slovenského pravopisu i v ostatných jazykových príručkách.

Záverom možno vyslovíť konštatovanie, že týždenník *Ipel* plní v rámci okresu dôležitú spoločensko-politickej a výchovnej funkciu, svojím obsahom a náplňou je súčasťou politického, hospodárskeho, kultúrneho a športového života okresu. Záleží nám však aj na tom, aby vychovával svojich čitateľov aj z jazykovej stránky.

Pavol Žigo

Jazyková úroveň jednej publikácie o deťoch

(Šándorová, E. a kol.: *Dieta od troch do šiestich rokov*. Bratislava, Živena 1981. 64 s.)

Dostala sa nám do rúk publikácia vydaná v rámci Malej edície Živeny *Dieťa od troch do šiestich rokov*. Publikácia má sedem kapitol, autorky sa v nich zamýšľajú nad návykmi dieťata, všímajú si kolektív, v ktorom dieťa prežíva väčšinu dňa, upozorňujú rodičov na detské ochorenia a úrazy, dávajú rady mamičkám, ako majú pekne obliekať svoje deti, píšu o správnej výžive v rodine. Publikácia je praktická — má malý formát, je prífaživo ilustrovaná a obsahuje množstvo informácií.

No už prvé stránky tejto knižičky nás nemilo prekvapia nízkou jazykovou úrovňou textu. Aj oko jazykovo menej školeného čitateľa sa chtiac-nechtiac musí zastaviť na zle rozdelených slovách, na nedodržiavaní pravidla o rytmickom krátení, na stylistickej tarbavosti niektorých odsekov, na súvetiach ochudobnených o čiarky (až 78 prípadov) a pod. Myslime si, že takéto podceňovanie jazykového povedomia čitateľov si ľudia zodpovední za publikáciu nemali dovoliť.

Všimnime si text bližšie. Najčastejšou chybou je vynechanie čiarky vo vete či súvetí (v zátvorke uvádzame chýbajúce čiarky): *Skúsený pedagóg, ak vidí tieto prejavy (,) okamžite pochopí (,) v akom prostredí dieťa žije (,) a snaží sa naň pôsobiť dobrým slovom... (s. 8); Napäťie, ktoré pri treste vzniká (,) potvrdzuje opak (s. 6); ...treba mu vec opäť vysvetliť, aby správne pochopilo (,) o čo nám ide (s. 10). Dieťa, keďže nemá nijakú prax (,) neurobi prácu zdaleka tak rýchlo a kvalitne ako dospelý človek (s. 10); Ak to po-kračuje takto (,) prestanú deti časom ďakovať vôbec... (s. 11).* Veta záleží od rodičov (,) ako vedia využiť hru na poznávanie a pozorovanie okolia... (s. 16; tu je aj chybná väzba záleží od rodičov namiesto náležitej väzby záleží na rodičoch); Preto je plávanie prvoradý šport (,) s ktorým môže dieťa začať veľmi skoro (s. 22); Deti si všímajú nielen odev (,) ale i chovanie (= správanie) svojich kamarátov (s. 28).

V texte sa často vyskytujú čiarky tam, kde nepatria: tak je to najmä pred spojkou alebo v priraďovacej funkcií (za nenáležite použitou čiarkou uvádzame v zátvorke výkričník): *Ani si neuvedomia, že podobné, (!) alebo rovnaké výrazy používajú v čase rozčúlenia (s. 8); Veľký počet škraviek môže celkom upchať, (!) alebo prederaviť črevo (s. 25).* Na nesprávnom mieste sa píšu čiarky aj v týchto prípadoch: *Ich veľkou výhodou je, že vydržia svieže po celý zimu (,) a tak ich môžu deti v mesiacoch, kedy (=keď) niet iného ovočia, (!) alebo aspoň nie je ho dostatok (,) jesť bud' surové, (!) alebo pripravovať z nich rôzne pochútky (s. 60).*

Dodržiavanie rytmického zákona a správne písanie dĺžok sa porušuje v mnohých prípadoch: ...plienkách (s. 2) ...intelektualnej (3) ...mýlne (6) ...riadnym (9) ...svojím nesprávnym konaním (12) ...prehľbujú (15) ...parádnici (28) ...pritiahnút (10) ...morálnym (10) ...premietnime (53) ...v dávkach (57) ...správnemu (57) ...ponúknut (58) ...kvôli ním (58) ...odhrýzne (61) ...mliečne (63) a pod.

Na niektorých miestach sú nesprávne rozdelené slová: *béž-ovou* (s. 43) ...*takz-vané* (s. 47) ...*naprik-lad* (s. 47) ...*neč-mára* (s. 55).

V texte sme našli aj slová, ktoré by sa v kultivovaných prejavoch nemali používať: *pravdomluvnosť* (s. 7 — *pravdovravnosť*), *obťaž* (s. 15 — *ťažkosť*), *pomazánky* (s. 58 — *nátierky*), *zvyklých* (s. 10 — *zvyknutých*).

Niekteré odseky nie sú štýlisticky zvládnuté, štylizácia je násilná a meravá: *Niekedy si rodičia myslia, že keďže pobyt na čerstvom vzduchu zvyšuje u dieťaťa chuť do jedla, preto ho kŕmia vonku, ale dovolia mu toľko pohybu, že pre veľkú únavu z telesného preťaženia nechutenstvo sa opäť zvyšuje (s. 23). Rozmarom dietata neslobodno podliehať, rovnako ako nepodliehame honbe za originalitou a ich túžbe po rovnocennosti so snobskými tendenciami niektorých rodičov, zväčša rodičov jedináčikov (s. 29).* Výrazom tváre i slovami mu treba dať okamžite najavo, že to nesmie, a matka ho trestá preto, že sa nespráva ako sa patrí, že sa zlostí (s. 11). *Najúčinnejším opatrením ako predchádzať vzniku nákazy cudzopasníkmi je sústavné zachovávanie všetkých bežných zásad osobnej a bytovej hygieny a potraviny chrániť pred znečistením (s. 25). Si zlá, odídem od teba! — počujeme často vyhŕázať matky deťom na ulici (s. 8). Salámu zomelieme, vymiešame maslom, cibuľou, uhorkou, sar-*

delovou pastou a horčicou (s. 62). ... *tolko sme mu dali a on nemá čas prísť si s nami ani len chvíľu porozprávať* (s. 11).

Niekedy stačí zo zbytočne dlhého súveta utvoriť dve vety: *Ak nedosiahne dieťa hned dobré výsledky, treba mu vec opäť vysvetliť, aby správne pochopilo* (,) o čo nám ide, *zlé výsledky detskej práce nemusia byť vždy dôkazom lajdáctva, ako si to často rodičia myslia* (s. 10) — *Ak dieťa nedosiahne dobré výsledky hned, treba mu vec opäť vysvetliť, aby správne pochopilo, o čo nám ide. Zlé výsledky detskej práce nemusia byť vždy dôkazom lajdáctva, ako si to často rodičia myslia.*

V texte nájdeme aj nesprávne použité predložky (*šťava s citróna*, s. 63), nesprávne skratky (*dcl.*, s. 63 — používa sa *dl* bez bodky), nesprávne napísané spojky (*nielen že*, s. 19) i vecné chyby (*Dbajme, aby ... sa dieťaťu rovnaké ... jedlo nevzpriečilo*, s. 58 — význam slova: *neznechutilo*).

Nechceme vyaratovať všetky jazykové priestupy a pravopisné kazy tejto publikácie. Spomenuli sme iba niektoré. Na verejnosi sa však dostalo až 65 000 výtlačkov tejto knižky, ktorá svojou jazykovou úrovňou môže ovplyvniť vedomie širokého okruhu používateľov jazyka. Je zle, keď ho ovplyvňuje v negatívnom smere a voči čitateľom je to viac ako netaktné. Nízka jazyková úroveň odhaluje neúctu vydavateľa voči všetkým, ktorí s dôverou siahnu po publikácii.

Marta Hlušíková

SPYTOVALI STE SA

Nové slovo terminál. — Dostali sme otázku, či je správne slovo *terminál* a či by sa namiesto neho nemalo používať domáce spojenie *koncové zariadenia* alebo dokonca slovo *koncovka*.

Slovo *terminál* má pôvod v latinskom prídavnom mene *terminalis* (a v latinčine je odvodené od podstatného mena *terminus* značaceho „hranica, krajiná oblasť, vymedzená oblasť“). Do moderných jazykov prešlo toto prídavné meno v podobe *terminal* napr. v anglickom názve *air terminal* — konečná mestská stanica autobusov premávajúcich medzi letiskom a mestom. V každodennom styku sa aj v slovenčine táto stanica označuje ako *terminál*. Veľmi blízke tomuto významu je aj spojenie *kontejnerový terminál*, ktorým sa označuje miesto, kde sa sústreďuje doprava tovaru uloženého v kontejneroch a obyčajne prekladá na iný dopravný prostriedok (napr. v Bratislave na lodi).

Napokon sa termínom *terminál* označuje aj koncový bod reprezentovaný spravidla osobitnou obrazovkou v informačnej sieti napojenej na ústredný počítač.

Tieto pomenovania sú také zaužívané a okrem toho majú pevné miesto aj z medzinárodného hľadiska, že nemá zmysel nahrádzať ich domácmi terminálnmi ako napr. *koncová stanica, prekladacia stanica*, resp. *koncová obrazovka*.

Treba ešte pripomenúť, že poznáme aj slovo *terminála* (v ženskom rode), ktorým sa v botanickej morfológii označuje vrcholová bunka. V uvedenej oblasti sú termíny *terminála* a *vrcholová bunka* synonymné.

Ján Horecký

Kandidátka. — Čitateľ z Bratislavy: „Pri príprave volieb členov závodného výboru ROH sme sa nevedeli dohodnúť, či sa listina s menami kandidátov na funkciu v ZV ROH nazýva *kandidátna listina*, či *kandidátska listina*. Prosíme, aby ste nám poradili.“

Okrem dvojice *kandidátska listina* — *kandidátna listina* treba do odpovede na otázku zahrnúť aj ďalšie spojenia, a to *kandidačná listina* a *listina kandidátov*. O všetkých spojeniach platí, že sú z jazykovej stránky správne, len sa v nich odráža iné východisko pomenovania. V pomenovaniach *kandidátska listina*, *kandidátna listina*, *listina kandidátov* sa vychádza z podstatného mena *kandidát* a pomenovanie sa realizuje buď ako spojenie s genitívnym prívlastkom (*listina kandidátov*), buď ako spojenie so zhodným prívlastkom (*kandidátska*, *kandidátna listina*). Zo spojení so zhodným prívlastkom viac vyhovuje podoba *kandidátska listina*. Ak je totiž v slovotvornom základe názov osoby, pri tvorení vzťahového prídavného mena je prípona *-ský (-cký)* oveľa produktívnejšia ako prípona *-ný* (porov. *murár* — *murátsky*, *železničiar* — *železničiarsky*, *učiteľ* — *učitelský*, *profesor* — *profesorský*, *prorok* — *prorocký*, *otrok* — *otrocký*). Prídavné meno *kandidátny* predstavuje vlastne medzi vzťahovými prídavnými menami utvorenými od názvov osôb netypický, izolovaný prípad. Oproti týmto spojeniam stojí spojenie *kandidačná listina*, pri ktorom sa vychádza z podstatného mena *kandidácia* a pomenovanie sa realizuje ako spojenie so zhodným prívlastkom.

V Slovníku slovenského jazika sa heslo *kandidačný* dokladá spojením *kandidačná listina* a heslo *kandidátny* spojením *kandidátna listina*; prídavné meno *kandidátsky* sa ilustruje spojeniami *kandidátska dizertácia*, *kandidátska práca*, *kandidátske skúšky* (SSJ I, s. 670), ale to neznačí, že spojenie *kandidátska listina* je nepripustné alebo nesprávne.

Napokon z uvažovania o názve listiny s menami kandidátov pri akýchkoľvek voľbách neslobodno vyniechať ani jednoslovny názov *kandidátka*. V SSJ sa sice slovo kvalifikuje ako hovorové, no ani príklad, ktorým sa ilustruje jeho význam — ide o príklad *kandidátka Národného frontu* —, ani komunikačné situácie, v ktorých sa používa, neukazujú na potrebu označovať slovo *kandidátka* nejakým štýlistickým kvalifikátorom. Napokon v novších jazykových slovníkoch (porov. Slovník cudzích slov z r. 1979 a Česko-slovenský slovník z r. 1981) sa slovo *kandidátka* uvádzia bez štýlistického kvalifikátora a takto sa uvedie aj v pripravovanom Krátkom slovníku slovenského jazika.

V krátkosti možno na danú otázku odpovedať toto: z dvojice pomenovaní *kandidátska listina* — *kandidátna listina* treba zo slovotvorných príčin dávať prednosť podobe *kandidátska listina*. Jednoslovne pomenovanie *kandidátka* by sme uprednostnili pred dvojslovým pomenovaním. Slovo *kandidátka* je jedným z mnohých slov, ktoré už dávno prešli z hovorovej vrstvy do neutrálnej spisovnej vrstvy slovenej zásoby.

Ivan Masár

Krémeš a krémovník. — Učiteľ F. K. z Brezna nás vyzval, aby sme určili postavenie slov *krémeš* a *krémovník* v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Píše: „Sportový redaktor Igor Mráz v silvestrovskom čísle Pravdy (1982) v článku *Podplatení na výhru* piše tak i tak: *krémeš i krémovník*.“

Vyhľadali sme si uvedený článok. Naozaj, v jeho prvom odseku čítame: *Na stole ... zo desať metrov krémešov, pod ním ďalšie zásoby.* — A trocha ďalej: *... hrdinský kolektív ešte stačil prikázať zvážackemu organizátorovi Fedorovi, že už nesmie vypíti ani pohárik vína, zjest ani jeden krémovník ...*

Ten istý cukrársky výrobok označil autor najprv slovom *krémeš*, potom slovom *krémovník*. Slovám *krémeš* a *krémovník* dáva tú istú označovaciu funkciu (prieka im ten istý vecný význam); sú to v jeho štylizácii lexikálne jednotky rovnoznačné, synonymné.

Medzi synonymami takmer vždy býva štýlistický rozdiel; tak je to i v našom synonymickom páre. Nerovnaká štýlistická hodnota slov *krémeš* a *krémovník* má základ v odlišnom odvodzovacom postupe. Obidve slová sú utvorené od toho istého slovotvorného základu *krém* (franc. *crème*, lat. *cremum* = smotana a potom i hustý sladký výrobok z nej); ibaže *krémeš* je tvorený nedomácou (maďarskou) príponou *-eš* (*-es/-ös/-as/-os*) a *krémovník* zloženou domácou príponou *-ovník*.

Podoba *krémeš* sa veľmi často používa v bežnej reči a má aj príznak pomenovania z hovorového štýlu. Na označenie tej istej veci máme aj štýlisticky nepríznakový pomenovací prostriedok utvorený domácom slovotvorným postupom a navyše dobre zaradený do slovotvornej sústavy spisovnej slovenčiny. — Slovo *krémovník* sa zaraďuje medzi mená múčnikov (koláčov) odvodencích priečladným a veľmi živým (produktívnym) slovotvorným postupom. Ich slovotvornú štruktúru možno zapísat takto: slovotvorný základ (označuje plniacu látka, plnku) + prípona *-ovník*: *kapust-ník, mak-ovník*. Slovotvorná prípona — so zreteľom na to, že sa pripína k príslušnému slovotvornému základu — pomenovanú vec zaraďuje medzi koláče (múčniky) a slovotvorný základ poukazuje na jej rozlišovací príznak: *orech-ovník* = orechový koláč, *mak-ovník* = makový koláč. Tú istú slovotvornú štruktúru majú slová *lekvárnik/lekvárovnik, slivkovník, bryndzovník, škvarkovník, kapustník/kapustovník, tvarožník/tvarohovník* atď. — Rozdiel je iba v tom, že v istých prípadoch sa používa prípona *-ník/-ník*, v iných zložená prípona *-ovník /-ov* z prídavného mena typu *mak-ov-ý* a niekedy sa používajú obidve prípony, napr. *tvarožník* (tu je spoluľásková alternácia *h/z* na konci slovotvorného základu) aj *tvarohovník*.

Podoba *krémovník* je systémová, naproti tomu podoba *krémeš* je celkom osamotená. No i tak sa táto podoba v bežnom používaní vytrvalo drží. Hádám práve to je dôvod, prečo autor použil v tom istom článku jedno i druhé slovo. Keďže jeho satiricky ladený článok má liečivo zamierené pichliačiky, jeho postup chápeme ako jemne naznačenú službu dobrému jazykovému zvyku. Akoby autor nepriamo vravel: Tak (*krémeš*) sa to ešte často vratí, ale takto (*krémovník*) by sme to už mali hovoriť.

Napokon poznámenávame, že ako cukrársky termín sa používa spojenie *listkové krémové rezy* (porov. napr. E. Brhlík — I. Romaňuk: Príprava jedál.

Technológia pre OU a UŠ — učebný odbor kuchár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1975. 752 s.j.

Uzavierame: Slovo *krémes* je príznakové; patrí do hovorového štýlu. Slovo *krémovník* je štylisticky neutrálne, nepríznakové; je systémovo utvorené a živo zaradené medzi slová svojho typu. Štylizačný postup redaktora Igora Mráza v uvedenom článku prijímame ako nenápadnú službu jazykovej kultúre.

Gejza Horák

O Z N A M. — Výbor Sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského Literárneho fondu udelil prémiu za články uverejnené v Kultúre slova v druhom polroku 1982. Ide o článok Evy Rísovej *O jazyku rozhlasového seriálu Čo nového, Bielikovci?* (Kultúra slova, 16, 1982, s. 198—204) a článok Miry Nábělkovej *O jazyku a štýle detských časopisov* (Kultúra slova, 16, 1982, s. 305—309).

Redakcia

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 17, 1983, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vyťačili TSNP Martin, závod Ružomberok v máji 1983. Registr. zn. F-7050.

KUL TÚRA SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983

Cena Kčs 3,—